

Izvorni znanstveni rad
UDK 94:327(497.5DUB:497.15)“19”
Primljeno: 7.9.1998.

POLITIČKE STRUJE U DUBROVNIKU I ANEKSIJA BOSNE I HERCEGOVINE (II. dio)

PERO DEPOLO

SAŽETAK: U širem sklopu problema austro-ugarske aneksije BiH analiziraju se politički stavovi vodećih hrvatskih političkih stranaka, Hrvatsko-srpske koalicije i Stranke prava te srpskih grupacija koje su u tom pogledu bile vezane za politiku Srbije. Problem aneksije BiH u Hrvatskoj i Dalmaciji odrazio se i u Dubrovniku. Uz prikaz dubrovačkih političkih prilika u predaneksij-skom razdoblju, raščlanjuju se različiti stavovi koji su prema aneksiji proklamirani u *Crvenoj Hrvatskoj*, *Pravoj Crvenoj Hrvatskoj* i *Dubrovniku*, stranačkim glasilima Hrvatske stranke, kasnije Koalicije te dubrovačkih čistih pravaša i Srpske stranke.

3. DUBROVAČKA POLITIČKA GLASILA PREMA ANEKSIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Crvena Hrvatska

Uoči aneksije BiH, potkraj kolovoza 1908. *Crvena Hrvatska* objavljuje analitički članak pod naslovom “Što će od Bosne biti!” u kojem se već na samom početku konstatira da je mladoturska revolucija do krajnosti aktua-

---

Pero Depolo, povjesničar. Adresa: Andrije Hebranga 13, 20000 Dubrovnik.

---

lizirala problem Bosne.¹ Pod pritiskom mladoturske revolucije u srpnju 1908. sultan Abdul Hamid (1876.-1909.) proglašava ustav iz 1876. Ističe se da u Bosni mora doći do promjena, jer je pokret za autonomiju dosta snažan, a predviđa se i mogućnost izbijanja ustanka ukoliko se ne udovolji zahtjevima naroda. Europski tisak, konstatira list, a posebno slavenski, njemački i turski, zahtijeva da i Austrija nakon trideset godina vladanja uvede ustavno stanje. U nastavku se kaže da bi se, ukoliko Monarhija ne postupi u smislu sugestija europskog javnog mišljenja, mogla naći u paradoksalnoj situaciji da mladoturci protegnu svoj ustav i na Bosnu i Hercegovinu. Ova opasnost je na neki način bila prisutna, s obzirom na činjenicu da je turski sultan, na temelju čl. 25 Berlinskog ugovora i Carigradske konvencije formalno-pravno zadržao suverenitet nad okupiranim pokrajinama. S druge strane, iznosi se da bosanska vlada prolongira donošenje ustava s objašnjenjem da narod u ovim zemljama nije dovoljno kulturno i politički obrazovan kako bi mogao koristiti elemente moderne građanske demokracije. Na kraju članka se naglašava kako je sve više jasno da se približava trenutak pripojenja koji, uostalom, objašnjava zašto je bila potrebna afera velikosrpske urote u Hrvatskoj. List zaključuje da je zavjera nužna u smislu neutralizacije Srbije prema aktu koji slijedi, a odgađanje donošenja ustava treba onemogućiti izjašnjavanje građana Bosne i Hercegovine o novoj predstojećoj državno-pravnoj izmjeni položaja okupiranih zemalja.²

Nešto kasnije *C H* donosi članak sa sličnim naslovom, “Što će biti s Bosnom”, u kojem se posebno ističe kako bosanski kompleks zadaje austrijskoj i ugarskoj vladi silne probleme.³ Izražava se bojazan da bi uskraćivanje ustava moglo izazvati dramatičnu uznemirenost stanovništva okupiranih pokrajina. No, donošenje ustava pruža mogućnost da se građani opredijele za restauraciju otomanske uprave. Ponovno se ističe da Beč ipak daje prednost aneksiji. Međutim, postavlja se pitanje što će reći velike sile potpisnice ugovora iz 1878?⁴

Dva dana prije nego što je Franjo Josip I. (1848.-1916.) stavio potpis na aneksijski dokument, *C H* tiska članak “Bosna pred delegacijama”.⁵ Tu se

¹ *C H* XVII/70 (1908): 4.

² *C H* XVII/70 (1908): 4.

³ *C H* XVII/75 (1908): 3.

⁴ *C H* XVII/75 (1908): 3.

⁵ *C H* XVII/80 (1908): 5.

posebno ističe da će pred delegacijama austrijskog i ugarskog parlamenta dominirati bosansko pitanje. Vlada će predložiti uvođenje okružnih zastupstava, koja bi trebala predstavljati prvu kariku u procesu uspostavljanja ustavnog stanja u okupiranim zemljama. U nastavku se konstatira da ovaj projekt u Bosni neće nikoga zadovoljiti, jer Srbi i većina Muslimana traže potpunu autonomiju, dok Hrvati aneksiju Hrvatskoj. Na kraju se zaključuje da je aneksija za Monarhiju neminovna, jer da nije imala takvih pretenzija ne bi bila ni provela okupaciju.⁶

Neposredno nakon proglašenja aneksije, tj. 7. X. 1908. *CH* tiska sažeti pregled predradnji aneksijskom postupku pod naslovom "Aneksia Bosne i sjedinjenje trojednice".⁷ "Ovome koraku put je dobro pripravljen: da se ne pojave kakve posebne tražbe Ugarske na Bosnu, uzmeškalo se je tamo javno mnjenje s izbornom reformom; Hrvatsku se je zaposlilo s veleizdajničkom aferom, u eri koje ne može se pozvati hrvatski sabor i tako pružiti Hrvatima priliku, da istaknu svoje pravo na Bosnu; Bosnu se je pokrilo oružničkim postajama i vojskom; izazvala se je koprenasta afera sa Sulejman pašom, e da monarhija uzmogne pojačati svoje posade u Novopazarskom sandžaku i zapriječiti svaki pokret srpske vojske s jedne strane, a turske s druge. Plan su dobro skrojili Aehrenthal i Wekerle, a služio im je Rauch i Burian". Prema tome, sve je poduzeto kako bi se onemogućili eventualni potencijalni činitelji koji bi mogli poremetiti dugo planirani diplomatski potez. Međutim, postavlja se pitanje što će biti s reakcijom ostalih zainteresiranih država? Predviđa se da će Srbija pod pritiskom ostati neaktivna, mladoturci imaju mnogo vlastitih problema unutar imperija, dok će ostale sile šutjeti, jer svaka od njih želi participirati u podjeli Turske, pa se nadaju da će ih, ukoliko naprave koncesiju Monarhiji, u budućnosti očekivati habsburški revanš.⁸

Posebno značajnim smatram razmišljanje *CH* na temu aneksije u početnoj fazi aneksijske krize, tj. u trenutku kada je dokument o pripojenju svima već dobro poznat.⁹ Navodim neke elemente relevantne za aneksijski kompleks:

1. Hrvati su okupaciju dočekali kao oslobođenje.

---

⁶ *CH* XVII/80 (1908): 5.

⁷ *CH* XVII/81 (1908): 3.

⁸ *CH* XVII/81 (1908): 3.

⁹ *CH* XVII/82 (1908): 1.

2. U trenutku euforije samo su istaknuti pojedinci poput Miha Klaića mogli anticipirati negativne posljedice okupacije.

3. Nakon trideset godina okupacije “Bosna nije ni srpska ni hrvatska”.

4. Odluku o pripojenju donjeli u “o nama bez nas”.

5. Aneksija je pokazala da prava bez sile nemaju veliku vrijednost.

6. Hrvatske i srpske snage potrebno je ojačati kako bi Bosna umjesto činitelja razdvajanja postala faktorom približavanja. “Kanim se dakle papirnatih protesta, a uprimo sve svoje sile, da se ojačamo”.

7. Aneksija znači krah projekta Velike Hrvatske Josipa Franka i slom plana Velike Srbije srpskih radikala.

8. Čin aneksije iziskuje temeljne izmjene kako u hrvatskoj tako i u srpskoj politici u smislu afirmacije narodnih snaga.¹⁰

Prema tome, već na samom početku aneksijske krize, 10. X. 1908., *Crvena Hrvatska* implicitno odobrava aneksiju BiH.

Poste festum, kad je čin aneksije postao stvarnost, Samostalna organizacija Hrvatske stranke u Dubrovniku javlja se preko *Crvene Hrvatske* sa sugestijom po kojoj bi pučanstvo BiH, bez obzira na razlike u konfesijama i nacionalnim opredjeljenjima, ipak moglo ostvariti optimalni status u zajednici koja bi obuhvaćala Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i BiH.¹¹ To rješenje bilo bi u interesu sviju nabrojanih pokrajina, konstatira list, jer gospodarski elementi i zajednica tržišta prevladat će tradicionalne razlike koje, prema mišljenju *C H*, u 20. st. imaju sekundarno značenje. Osim toga, nastoji se sugerirati da bi Bosna kao *corpus separatum* bila izvrgnuta pritisku germanizacije sa svim negativnim posljedicama koje iz tog procesa proizlaze. Dakle, poručuje se na izvjestan način bosansko-hercegovačkim Srbima, kao i većem dijelu Muslimana, da im je svrsishodnije biti u zajednici sa preko četiri milijuna ljudi nego ostati izolirani u pokrajini od milijun i po stanovnika. Jasno, ova poruka plasira se u kontekstu, kad su šanse beogradske i carigradske struje evidentno umanjene nakon proglašenja dokumenta o aneksiji. Ukoliko Srbi i dio Muslimana odbiju sjedinjenje, zaključuje list, javit će se novi sukobi u Bosni na liniji aneksionista i autonomaša koji će pružiti mo-

¹⁰ *C H XVII/82* (1908): 1.

¹¹ *C H XVII/83* (1908): 2.

gućnost intervencije s vrha, a konačni rezultat bit će podjela Bosne između Beča i Pešte, ili pripajanje Austriji, odnosno Ugarskoj.¹² Iz svega jasno proizlazi da se već sredinom listopada 1908. *CH* zalagala za pripojenje BiH Hrvatskoj.

Sredinom listopada 1908. *CH* se već upušta u analitičko razmatranje posljedica aneksije na međunarodnom planu.¹³ Članak “Na raskršću” bavi se pitanjem kompenzacija od strane Austrije prema drugim državama, uz konstataciju da Habsburška Monarhija u teritorijalnom smislu nije ništa dobila, osim što je okupirane pokrajine definitivno sebi pripojila. S druge strane, austrijske trupe napuštaju Novopazarski Sandžak, a Beč pristaje na odricanje od nekih svojih prava, na crnogorskoj obali, koja proizlaze iz Berlinskog ugovora (čl. 29). Međutim, postavlja se pitanje tko će doći nakon Austrije: Srbija, Crna Gora, Turska ili Italija? “Za Austriju bi bilo najbolje, kad bi Turska preuzela opet vlast u sandžakatu, a Crna Gora proglasila svoju obalu kao isključivo svoju vlasnost, ali kad bi to tako bilo, ne bi se Italija bila tako lako zadovoljila odustajanjem od članka 29 berlinskog ugovora kao kompenzacijom za aneksiju Bosne”. U slučaju da suverenitet nad Sandžakom pripadne Srbiji ili Crnoj Gori, nastavlja list, Beču se zatvara put prema istoku s jedne i omogućava gospodarsko povezivanje Srbije s Jadranom s druge strane. Logično je pretpostaviti, zaključuje *CH*, da za sve eventualne promjene, proizašle iz jednostranog revidiranja Berlinskog ugovora, moraju dati svoj pristanak zapadne velike sile.

U tom kontekstu pokušava se sagledati odraz međunarodne krize na unutrašnjem planu. “Dok se tako položaj na Balkanu muti, mi u Austriji valja da plaćamo račun. Jer ako vevlastima uspije ono, za čim bez sumnje neke idu, te monarhiju izoliraju, onad ćemo mi još jače osjećati ekspanzivnost njemačku i mađarsku, jer drugog kraja da se izliju, ne će biti. Naši ljudi, koji su udrili u talambase na glas o aneksiji, to ne će da vide, a nama se čini, da u toj eventualnosti leži baš ozbiljnost sadašnjega časa. Ne radi se o tomu, da je aneksijom u Austriji došlo 1,800.000 Slavena više, nego da taj narod bude živjeti svojim životom. Jedino tada bi moglo od aneskije biti koristi i Slavenstvu i Južnim Slavenima u monarhiji napose. Ali od toga smo u ovom času možda još dalje, nego smo prije bili. Događaji, koji se na Bal-

---

¹² *CH* XVII/83 (1908): 2.

¹³ *CH* XVII/84 (1908): 2.

kanu razvijaju, ne dopuštaju ni nadati se, da je hrvatsko pitanje blizu rješenja”.¹⁴

Drugim riječima, aneksiju treba sagledati, sugerira *C H*, i kroz prizmu pojačanog austro-ugarskog pritiska na južnoslavenske zemlje habsburškog sklopa.

Tijekom druge polovice studenog 1908. *C H* zahtijeva radikalnu izmjenu cjelokupne hrvatske politike u narodnom duhu.¹⁵ Shvaćajući aneksiju kao gotov čin, inzistira se na odbacivanju srpskog i hrvatskog ekskluzivizma jer u krajnoj liniji služi interesima trećega. Kao *conditio sine qua non* traži se nacionalna sloga i istovremeno upozorava da nakon aneksije u Monarhiji živi gotovo jednaki broj onih kojima je hrvatsko odnosno srpsko ime sastavni dio nacionalnog identiteta. Taj odnos navodi se kao argument više u smislu otklanjanja isključivih nacionalnih težnji i aspiracija.¹⁶ Prema tome, u približavanju nacionalnih snaga *C H* vidi jedinu branu prema onim političkim faktorima koji eksploatirajući hrvatsko-srpske sukobe ostvaruju svoj politički kapital.

Potkraj studenog 1908. *C H* tiska članak pod naslovom “Što ne smijemo zaboraviti” u kojemu se kritiziraju oni hrvatski listovi koji pozdravljaju aneksiju kao korak prema rješenju hrvatskog pitanja u velikohrvatskom smislu.¹⁷ Bitne odrednice te kritike mogle bi se klasificirati na sljedeći način:

- Cjelokupna politika vladajućih centara dualističke monarhije ide za tim da ponovno politički sukobi Hrvate i Srbe.

- Beč je inicijator tog “protu novog kursa”, dok Pešta prihvaća liniju razbijanja nacionalnih snaga i progona Srba u želji da se pokaže lojalnom, kao i da dobije podršku u eksploataciji Hrvatske.

- U Beču postoje krugovi koji gledaju na Hrvate kao Austriji odan element.

- Zastupa se stajalište o dijametralno suprotnim interesima Austrije i Ugarske s jedne i Hrvatske s druge strane.

---

¹⁴ *C H* XVII/84 (1908): 2.

¹⁵ *C H* XVIII/94 (1908): 3.

¹⁶ *C H* XVIII/94 (1908): 3.

¹⁷ *C H* XVIII/96 (1908): 1.

- Dualizam je stvoren da naše zemlje drži u inferiornom položaju te, prema tome, sve mjere tog sustava treba gledati sa dubokom skepsom.

- Dok su bili u konfliktu s Hrvatima, Srbi nisu predstavljali “veleizdajnički elemenat” kao danas kad pristaju uz zajedničke interese hrvatske domovine.

- Odbacuje se stav koji *a priori* prihvaća aneksiju.

- Aneksija je realnost koja zahtijeva da se iz temelja mijenja nacionalna politika.

- Evidentna je istina da je Bosni mjesto u hrvatskom sklopu, te je, prema tome, ne treba ni dokazivati. No, permanentno inzistiranje na svojatanju Bosne od strane nekih glasila, prvenstveno “čistih” stranaka i struja, može negativno utjecati na Srbe i Muslimane u okupiranim zemljama.

- Politički imperativ Hrvatima mora biti što skorije sporazumijevanje sa Srbima i Muslimanima kako bi se ostvario zajednički cilj.

- Nužni preduvjet za realizaciju zajedničkog cilja ušutkavanje je onih koji zagovaraju sjedinjenje uz pomoć Beča.⁸

Iz svega navedenog ponovno proizlazi da *CH* nije odbijala aneksiju jer je željela da se BiH postupno priključi Hrvatskoj.

Potkraj 1908., pozivajući se na negativno povijesno iskustvo vezano uz autonomiju Banske Hrvatske, *CH* izražava negativni odnos prema autonomiji Bosne.¹⁹ Posebno se ističe da autonomija BiH ugrožava narodno i državno jedinstvo Hrvata i Srba, koji su prema *CH* jedan narod. List naglašava da Bosna do autonomije može doći samo uz striktno provođenje politike koja je i dovela 1878. do okupacije, a kojoj je krajnji cilj da od Bosne napravi platformu za germanski prodor prema istoku. Osim toga, *CH* smatra da bi autonomna, tj. ustavna Bosna mogla realizirati projekt sjedinjenja Bosne i Dalmacije, koji bi gospodarski i politički izolirao Hrvatsku i istovremeno doveo u pitanje hrvatski značaj Dalmacije.²⁰ Nešto kasnije, tj. početkom 1909., na realnu opasnost od sjedinjenja Dalmacije i Bosne bez Hrvatske, s odgovarajućim negativnim posljedicama za Hrvatsku i Dalmaci-

---

¹⁸ *CH* XVIII/96 (1908): 1.

¹⁹ *CH* XVIII/102 (1908): 1.

²⁰ *CH* XVIII/102 (1908): 1.

ju, upozorava i predsjednik dalmatinske Stranke prava don Ivo Prodan.²¹

S obzirom na činjenicu da je aneksija Bosne i Hercegovine aktualizirala trijalistički koncept u hrvatskoj politici, potkraj prosinca 1908. i u *CH* se pojavio članak pod naslovom "Tijalizam".²² Raspravu o trijalizmu list započinje oštrom kritikom dualizma. U tom kontekstu se kaže kako je aneksija jasno ukazala na činjenicu da dvojni sustav paralizira Monarhiju i prema vani i prema unutra. Drugim riječima, *CH* ukazuje na neriješeni status anektiranih zemalja jer, ukoliko se Bosna pripoji Austriji odnosno Ugarskoj, doći će do narušavanja ravnoteže u odnosima snaga ovih dviju država. U nastavku se kaže da će trebati pronaći neki novi modus, odnosno odrediti novi državno-pravni položaj bosansko-hercegovačkim zemljama. Austrijski i ugarski parlamenti sankcionirali su aneksiju, međutim, konstatira se da je i taj potez povučen dosta nejasno, tj. svatko je to učinio na svoj način. Prema tome, ne treba nas iznenaditi činjenica, smatra *CH*, što određeni krugovi u Beču pokušavaju pronaći izlaz iz ove vrlo komplicirane situacije, koja se označava terminom "državno-pravni kaos".

Stav *CH* prema trijalizmu, kojim su posebno manipulirali predstavnici kršćansko-socijalne stranke u Beču, najbolje izražava konstatacija: "Ta to je (trijalizam, op. a.) najjednostavnije i najprirodnije rješenje južnog pitanja, ali u svojoj jednostavnosti, pravednosti i prirodnosti i najmučnije". Ta tvrdnja nas uvjerava da *CH* sa znatnom dozom skepse gleda na trijalistički projekt. Međutim, treba naglasiti da se ne odbacuje trijalizam kao sustav državnog uređenja, dapače, ističe se kako bi bio prihvatljiv za jug Monarhije. "Narodno sjedinjenje, to je ono, na što svi mi težimo, pa baš iz toga u samomu narodu oni ne bi našli nikakove poteškoće, da do tirjalizma dođe. To bi možda bio jedini put, kad bi se naše narodne težnje pokrile s njihovom željom, ali podučeni teškim iskustvom treba će da dobro gledamo, na bečke prste, koji su regbi sada počeli presti nekakvu tkaninu, neka se u slučaju kad bi je obukli ne sjetimo, kad bude kasno, da nije za nas pletena, nego za njih".²³ Općenito uzevši, u odnosu na trijalistički koncept preuređenja Monarhije *CH* je dosta rezervirana i skeptična, iako ga stvarno odobrava.

U jednom pismu iz Beča koje je datirano 20. XII. 1908. dopisnik *CH* in-

²¹ *PCH* V/208 (1909): 1.

²² *CH* XVIII/103, 104 (1908): 1.

²³ *CH* XVIII/103, 104 (1908): 1.

formira javnost o poznatom trijalističkom prijedlogu kneza Lichtensteina u carevinskom vijeću prigodom usvajanja po hitnom postupku zakona o aneksiji BiH. Dopisnik *C H* se pita kako je moguće da određeni bečki krugovi predlažu isti projekt zbog kojega su hrvatski i srpski domoljubi okvalificirani kao veleizdajnici. Izražava se dalje sumnja u iskrenost prijedloga prvaka kršćanskih socijala, uz napomenu da bi sve što se predviđa više moglo koristiti Beču a manje hrvatskoj domovini.²⁴

U drugom pismu iz Beča od 20. XII. 1908. dopisnik *C H* duboko sumnja u trijalističku formulu, nabrojajući sve elemente koji, po logici stvari, moraju odbiti trijalistički koncept. To su: ostali njemački zastupnici u bečkom parlamentu, Česi i ostali Slaveni, Mađari, Nijemci iz Njemačkog carstva. Kao prototrijalistički argument iznosi stav nekih njemačkih krugova prema kojem je aneksija Bosne i izvršena da bi se zaštitile austrijske pozicije u Dalmaciji. Drugim riječima, teško je zamisliti situaciju u kojoj se Austrija odriče Dalmacije.²⁵ Uostalom, još je 1856. maršal Radetzky zahtijevao osvajanje BiH kao prirodnog zaleđa austrijske Dalmacije i Istre.²⁶

U trećem pismu iz Beča od 20. XII. 1908. dopisnik *C H* informira javnost o koncepciji neoslavizma, koju kao protutežu trijalizmu u razdoblju aneksijske krize zastupaju Česi. Ukratko se podvlači nužnost davanja autonomije svim narodima Austrije, prekid s protuslavenskom politikom, oslon na Rusiju i napuštanje sveza s Njemačkom. U dilemi između trijalizma i neoslavizma izvjestitelj *C H* preferira ovaj drugi. "Ako je istinito da Austrija mora da postoji, onda bez sumnje ta Austrija ne smije voditi protuslavensku politiku, dok je većina Slavena sačinjavaju".²⁷

U vrijeme aneksijske krize tiskana je u Zagrebu brošura dr. Ferda Šišića pod naslovom *Herceg-Bosna prigodom aneksije*.²⁸ Ustvari, riječ je o predavanju koje je autor održao u Ljubljani 14. X. 1908. Sam podnaslov *Geografsko-etnografsko-historička i državno pravna razmatranja* jasno govori o aspektima obrađene problematike. Cjelovito uzevši, brošura zastupa tezu o

²⁴ *C H* XVIII/103, 104 (1908): 1.

²⁵ *C H* XVIII/103, 104 (1908): 2.

²⁶ Ferdo Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije. Geografsko-etnografsko-historička i državno pravna razmatranja*. Zagreb, 1908: 17.

²⁷ *C H* XVIII/103, 104 (1908): 2.

²⁸ F. Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije*: 17.

pravu Hrvatske na Bosnu. "Govorim kao Hrvat, a to znači toliko koliko da u današnjim prilikama tražim sjedinjenje Herceg-Bosne s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom u jedno državno-pravno tijelo".²⁹

Početak 1909. pojavio se u *CH* kritički osvrt na spomenutu Šišićevu brošuru pod naslovom "Istine bole".³⁰ Dubrovački list ne dovodi u pitanje pravo Hrvatske na Bosnu, ističući da ga treba prvenstveno apostrofirati u odnosu na austrijsko-mađarske pretenzije, jer se njihovo pravo može izvesti isključivo iz hrvatskog prava. Međutim, *CH* se istovremeno boji da se isticanjem hrvatskog prava ne izazove reakcija sa srpske strane. "Za to smo više nego jedan put spomenuli, kako se najbolje radi za hrvatstvo Bosne, onda, kad se za nj ne radi". List ipak, po svemu sudeći, daje prednost geopolitičkom u odnosu na historijsko-pravni moment. "Ako je položaj Bosne takav da joj je prirodno mjesto u hrvatskom sklopu, tad isticali mi hrvatstvo Bosne, ili ne, ona će biti dio Hrvatske".³¹

Crvena Hrvatska izražava bojazan od jačanja germanskog političkog elementa u Bosni, koji koristi raskol Hrvata i Srba oko prava na ove pokrajine. U tim raspravama često se zamjera Hrvatskoj kako nije ni sama slobodna, a s druge strane reflektira na anektirane pokrajine. U tom kontekstu *CH* zauzima stav prema kojem najprije treba preporučiti Hrvatsku, kako bi mogla odigrati ulogu privlačnog centra u okupljanju južnih Slavena na području Habsburške Monarhije. Usput upozorava se na činjenicu da Srbija i Rusija ne rade u prilog sjedinjenju Hrvatske i Bosne, već se zalažu za njenu autonomiju. "Kad bi to ona dobila, stvorio bi se ovdje na jugu drugi centar. Za dugo vremena niti bi se Zagreb niti Sarajevo mogli držati o sebi, jedan bi trebalo da podleže, a očito je, da će biti jači onaj, koji bolje bude znati odgovoriti kulturnoj zadaći jednog središta. Tu zadaću Hrvatska kakva je sada ne bi mogla vršiti, njoj se hoće više slobode, više zraka".³²

U tom smislu, *CH* kritički se osvrće na one čimbenike koji inzistiraju na planu velike Hrvatske uz pomoć sa strane. Opravdano je pretpostaviti da se ta kritika odnosi na političku struju oko *Prave Crvene Hrvatske* u Dubrovniku, kao i na Čistu stranku prava oko Franka i *Hrvatskog prava* u Hrvatskoj

²⁹ F. Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije*: 5.

³⁰ *CH* XIX/3 (1909): 1, 2.

³¹ *CH* XIX/3 (1909): 1, 2.

³² *CH* XIX/3 (1909): 1, 2.

i Slavoniji. Konačno, glasilo Samostalne organizacije Hrvatske stranke u Dubrovniku smatra da slobodnu Hrvatsku mogu stvoriti samo udruženi Hrvati i Srbi.³³

Sredinom siječnja 1909. *CH* tiska članak pod naslovom "Pravaški blok", koji u svojoj suštini znači oštru kritiku pravaštva.³⁴ Otvoreno se kaže da je Riječka rezolucija rezultat saznanja o nemoći pravaških iluzija. "Do riječke resolucije dovela je jedino spoznaja, da pravaške sanjarije ne mogu pomoći, već da se treba latiti drugih sredstava, da se maknemo s mrtve tačke, u koju se hrvatska politika uprla".³⁵ Prema tome, rezonira list, u situaciji kad se nalazimo pred hamletovskom dilemom u sporu s Ugarskom, zagovornici pravaškog bloka ponovno se vraćaju starim pravaškim idejama i više se interesiraju za događaje u Srbiji i Bosni nego u Hrvatskoj. Naglasak je na konstataciji da će o sudbini Bosne u krajnoj liniji odlučiti Beč. "Jedino što mi u sadašnjem položaju pametno možemo učiniti, to je otkloniti svaku odgovornost za položaj koji je aneksija Bosne stvorila i ako je moguće postostručiti se u borbi da se Hrvatska oslobodi današnjeg stanja".³⁶ Prema tome, *CH* smatra da hrvatski politički činitelji moraju otkloniti svaku odgovornost za situaciju nastalu aneksijom Bosne i Hercegovine. Istovremeno, list se zalaže za zajedničku borbu Hrvata i Srba protiv Rauchovog apsolutističko-dualističkog režima.

Jasno da glasilo političkog kruga oko Pera Čingrije, Milorada Medinija i Melka Čingrije vidi u pravaškom bloku novu koaliciju koja bi trebala razbiti Hrvatsko-srpsku koaliciju. Za pravaški blok se kaže da kao izrazito hrvatska grupacija *a priori* isključuje Srbe i one hrvatske elemente koji smatraju da su Hrvati i Srbi jedan narod. "Mješte toga vidimo, gdje neki hoće da slomiju međustranačku organizaciju, za koju se vidjelo, da jedina može okupiti sve nezavisne i poštene elemente u Hrvatskoj, te kojoj treba da zahvalimo, što vanjski svijet znade za hrvatsku borbu, te tu organizaciju nadomjestiti blokom, kojemu samo ime kaže, da svakoga ne može zanijeti".³⁷

Za najizrazitije pobornike pravaškog bloka *CH* tvrdi da inkliniraju Beču, iako se ograđuje od pomisli da je sama ideja bloka import sa strane. List

---

³³ *CH* XIX/3 (1909): 1, 2.

³⁴ *CH* XIX/4 (1909): 1, 2.

³⁵ *CH* XIX/4 (1909): 1, 2.

³⁶ *CH* XIX/4 (1909): 1, 2.

³⁷ *CH* XIX/4 (1909): 1, 2.

smatra da su zagovornici pravaškog bloka ljudi koji nemaju dovoljno pouzdanja u vlastite snage. “U tome duševnom raspoloženju dolazi im na pamet pravaški blok, pa već to ga mora učiniti zazornim”.³⁸

Suprostavljajući se stvaranju pravaškog bloka, list Samostalne organizacije Hrvatske stranke u Dubrovniku zalaže se za nezavisnu politiku prema Beču, istovremeno ističući da aneksija ne smije umanjiti intenzitet političke borbe protiv mađarske Koalicije. “Ako ikad, nama je sada potreba, da nam politika bude neodvisna od svakog utjecaja”.³⁹

Treba upozoriti da članak “Pravaški blok” u *CH* koincidira s intenziviranjem “veleizdajničke” kampanje u Monarhiji, kada je publicirana optužnica protiv uhićenih članova Srpske narodne samostalne stranke. Istovremeno, Stjepan Zagorac s grupom svećenika napušta Hrvatsko-srpsku koaliciju, pa su na taj način oslabljene pozicije i Hrvatske stranke prava i Koalicije. U tom kontekstu jasnije se može sagledati nastojanje Čingrijine grupe u pravcu očuvanja integriteta Hrvatsko-srpske koalicije.

Istovremeno je skup predstavnika Hrvatske stranke u Splitu 14. I. 1909. u svojim rezolucijama posvetio posebnu pažnju aneksijskom pitanju.⁴⁰

Prvo, ističe se da je odlukom vladara BiH pripojena Monarhiji.

Drugo, naglašava se da Bosna, Hercegovina, Hrvatska, Slavonija i Dalmacija čine jednu teritorijalnu cjelinu u kojoj žive Hrvati i Srbi, koje rezolucija tretira kao jedinstveni narod.

Treće, traži se sjedinjenje tih zemalja u jedno “samostalno državno tijelo”, tj. trijalizam.

Četvrto, svi gore navedeni elementi potkrepljuju se argumentima historijskog prava Kraljevine Hrvatske.⁴¹

“Pitanje aneksije. Uvažavajući činjenicu, da su vladarskim aktom Bosna i Hercegovina bile anektirane monarhiji, stojimo na stanovištvu, da se ove zemlje - koje sa Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom sačinjavaju teritorijalnu cjelinu, u kojoj živi jedinstven narod Hrvati i Srbi - sjedine u jedno samostalno državno tijelo, što nalazi uporišta i u historičnim pravima kralje-

³⁸ *CH* XIX/4 (1909): 1, 2.

³⁹ *CH* XIX/4 (1909): 1, 2.

⁴⁰ *CH* XIX/6 (1909): 3.

⁴¹ *CH* XIX/6 (1909): 3.

vine Hrvatske”.⁴²

Sredinom veljače 1909., u opsežnom članku pod naslovom “Dalmatinska politika” *CH* se dotiče i aneksije BiH, naglašavajući da je aneksija potpuno zaobišla Hrvatsku, tj. hrvatsko državno pravo.⁴³

Potaknuta pisanjem *Smotre Dalmatinske*⁴⁴ o skorom slomu Hrvatsko-srpske koalicije, *CH* se u članku “Dalmatinska pitija” od 3. III. 1909. osvrće na prilike u Banskoj Hrvatskoj i u vezi s tim iznosi svoj stav o perspektivi Koalicije. Energично se stavljajući na stranu pozicija Hrvatsko-srpske koalicije, ističe da su joj alternativa jedino Frank i njegova protusrpska politika s jedne, i srpski radikal Jaša Tomić i njegov protuhrvatski program s druge strane, sa svim odgovarajućim posljedicama koje vuku restauraciji nacionalnih sukoba iz Hedervaryeve ere. Tu se posebno naglašava da nisu bitne osobe koje čine Koaliciju, već ideje koje povezuju pojedince i stranke. “To je misao ujedinjenja svih narodnih sila za Hrvatsku. Naša Hrvatska nije Velika Hrvatska Frankova, nego onaj kompleks hrvatskih i srpskih zemalja na jugu monarhije, gdje je narod prožet svijesti narodne pripadnosti te hoće i traži da se narodno načelo očituje u cijelom javnom životu, pa i u državnoj zajednici. Gdje te svijesti nema, gdje se taj zahtjev, pa bilo s kojeg uzroka, ne diže, tu za nas Hrvatska prestaje, a ostaju samo krajevi napučeni narodom naše krvi, kojemu je naša dužnost pomagati, da dođu do prava samoodluke”.⁴⁵ List nastavlja u smislu sugestija Monarhiji da, ukoliko želi riješiti hrvatsko pitanje, jedina joj je solucija rješenje koje predlaže Hrvatsko-srpska koalicija, silom mogu učiniti sve, ali time neće hrvatski problem biti skinut s dnevnog reda. Aludirajući na protusrpsku atmosferu koja dominira u toku aneksijske krize kod frankovaca, izražava se stav prema kojem se na protusrpskom temelju ne može stvoriti Hrvatska. Ukratko, *CH* konstatira da se Srbi ne mogu zaobići, dapače, ističe se teza da je aneksija njihove pozicije ojačala. “Aneksijom Bosne postali su naime Srbi dosta jači nego su prije bili, a Hrvatima je mnoga iluzija nestala”,⁴⁶ tj. da će se BiH priključiti Hrvatskoj.

Interesantno je napomenuti da je članak “Dalmatinska pitija” objavljen

⁴² *CH* XIX/6 (1909): 3. *CH* bez komentara prenosi informaciju o sastanku u Splitu 14. I. 1909. zastupnika Hrvatske stranke u Dalmaciji.

⁴³ *CH* XIX/13 (1909): 1, 3.

⁴⁴ *Smotra Dalmatinska*. Službeno glasilo vlade u Dalmaciji izlazilo je u Zadaru.

⁴⁵ *CH* XIX/18 (1909): 2, 3.

⁴⁶ *CH* XIX/18 (1909): 2, 3.

istoga dana, kada je u Zagrebu započeo “veleizdajnički” proces protiv pedeset i trojice Srba, pretežno članova Srpske narodne samostalne stranke, članice Hrvatsko-srpske koalicije.

Na samom početku postaneksijskog perioda, odnosno u razdoblju kad već mjesec dana europska javnost prati tok veleizdajničkog procesa u Zagrebu, pojavio se u *CH* esej političke naravi pod naslovom “Hrvati i srpsko pitanje”.⁴⁷ Tu se posebno podcrtava da je tek aneksijom srpsko pitanje od balkanskog postalo europskim pitanjem. Sankcioniranjem aneksije Austro-Ugarska postaje balkanska država, dok se Srbija privremeno odriče svojih pretenzija na Jadransko more. Na koji je način realiziran ovaj uspjeh? Odgovor glasi: silom oružja dvojne Monarhije iza koje su stajale velike armije Njemačkog carstva. Formalno gledajući, nastavlja list, taj problem je riješen. “Za sad dakle pitanje izgleda kao riješeno, ali baš u pobjedi bajoneta, klica je novih, traženih sukoba”.⁴⁸

Aneksijska kriza, tek nedavno okončana, prisilit će Monarhiju da više pažnje posveti Jugu, što se može manifestirati kroz jači pritisak, ili na neki poseban način u želji da se Hrvatska jače privuče uz Beč. Tako rezonira anonimni autor spomenutog eseja, ističući da se tuđincu ne smije dozvoliti razbijanje narodnih snaga Hrvata i Srba. “Nedajmo tuđincu da nas opet zavadu, u Srbima, koji nastavaju iste zemlje kao mi, gledajmo ljude, koji hoće u miru da žive na svome, koji imaju svojih svetinja da brane, svoje ime da ljube. Jedino tako moći ćemo imati u njima braću i pomagače u radu, da se na jugu monarhije okupimo u jednu državnu formaciju”.⁴⁹ Citat jasno izražava težnju Čingrijine grupe za trijalističkim preuređenjem Habsburške Monarhije.

U zaključku se konstatira da zahtjev za ujedinjenjem južnih Slavena u Monarhiji nije vezan za srpsko pitanje, jer “za nas kao za državljane u monarhiji postoji samo hrvatsko pitanje, kojega riješenjem u duhu narodnog prava traži narodna svijest Hrvata i Srba”.⁵⁰

Nakon što je akutna kriza, izazvana aneksijom, počela jenjavati, *CH* 10. IV. 1909. tiska članak pod osebujnim naslovom “Ne nadajmo se nego radi-

⁴⁷ *CH* XIX/27 (1909): 1, 2.

⁴⁸ *CH* XIX/27 (1909): 1, 2.

⁴⁹ *CH* XIX/27 (1909): 1, 2.

⁵⁰ *CH* XIX/27 (1909): 1, 2.

mo”.⁵¹ U spomenutom članku Čingrijin krug izražava potpuno nepovjerenje prema trijalističkim obećanjima velikoaustrijskih krugova oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Ako uzmemo u obzir činjenicu da je ideal velikoaustrijskih krugova velika centralizirana Austrija s njemačkom prevlašću, uz toleranciju isključivo zemaljske autonomije, postaje nam razumljiv stav *CH* prema trijalizmu koji “nude” spomenuti krugovi. “Trijalizam sigurno ne bi bio najbolji put da se to postigne, ali ideja njegova mogla bi ipak nešto služiti: ona bi mogla uljuljati Hrvate u san, mogla bi ih možda i zavesti na nepromišljene korake i učiniti nehotičnim pomoćnicima njemačkih osnova”.⁵² S druge pak strane, list ukazuje na Mađarsku kao nepremostivu prepreku na putu reorganizacije dvojne u trojnu monarhiju, uz konstataciju da je za uvođenje trijelizma potreban državni prevrat. Međutim, pita se list, hoće li Beč učiniti takav korak da bi riješio hrvatsko pitanje. *CH* u to ne vjeruje. Uostalom Beč, kao i sam vladar koji se striktno drži dualističke formule, pa i velikoaustrijski krugovi sa svojim trijalističkim obećanjima, protivnici su trijalizma.⁵³

U zaključku se kaže: “U državi će prije ili poslije doći do promjena, ali da te promjene dočekamo bez bojazni, da bi mogle poroditi g. 1848. i ono, što slijedi, treba prvo da se narodnim odgojem onemoguću djelatnost svih onih, kojima je preći Beč ili Pešta nego Hrvatska. Stoprva kad budu u Beču i Pešti znati, da smo narod, postupit će s nama kao narodom”.⁵⁴ Samostalna organizacija Hrvatske stranke u Dubrovniku preko svog glasila *CH* u postaneksijskom razdoblju zalaže se za potpuno političko napuštanje frankovačke ideje, koja na temelju apsolutne lojalnosti prema Monarhiji i dinastiji očekuje rješenje hrvatskog pitanja uz pomoć vrhova Monarhije.

Početkom svibnja 1909. *CH* tiska članak pod naslovom “Promislimo malo o sebi” u kojem izražava zabrinutost zbog situacije nastale nakon aneksije BiH.⁵⁵ Konstatira se: Hrvatska je u rukama Mađara, Dalmacija prepuštena Beču, dok je Bosna ‘autonomna’. Aneksija je svršen čin, međutim, time nije riješen državno-pravni položaj Bosne unutar Monarhije. Sukobi Beča i Pešte mogli bi dovesti Mađare, kaže list, u poziciju da se odreknu

⁵¹ *CH* XIX/29 (1909): 1, 2.

⁵² *CH* XIX/29 (1909): 1, 2.

⁵³ *CH* XIX/29 (1909): 1, 2.

⁵⁴ *CH* XIX/29 (1909): 1, 2.

⁵⁵ *CH* XIX/37 (1909): 1, 2.

Bosne, a da im se za uzvrat daju veće koncesije u Hrvatskoj ili bi moglo doći do diobe Bosne između Ugarske i Austrije. Osim toga, u nastavku se spominje mogućnost sjedinjenja Dalmacije i Bosne. Međutim, takva nova aneksija značila bi za Dalmaciju odreći se ideala sjedinjenja sa Hrvatskom, za koji su se borili prvaci hrvatske nacionalne misli kroz cijelu drugu polovicu 19. i početkom 20. st. Uostalom, tu su borbu do Berlinskog kongresa podržavali i dalmatinski Srbi. “Sjedinjenjem Bosne i Dalmacije, Beč bi i Pešta podijelili južne Slavene na taj način, da bi im s vremenom postali prosto oruđe za njihove težnje na Balkanu”.⁵⁶

Konačno, *C H* sugerira Bosancima da bi kao vrlo važno sredstvo konstitucionalne borbe u Austriji mogli prihvatiti hrvatsko državno pravo, uz napomenu da je to najpodesniji oblik obrane od mađarskih aspiracija, jer u krajnoj liniji, ugarsko državno pravo svoje pretenzije na Bosnu izvodi iz hrvatskog historijskog prava, koje Mađari nazivaju mađarskim. Jasno da ovdje nije riječ o mađarskoj, već o hrvatskoj interpretaciji ugarskog državnog prava. “Koje bi stanovište Hrvatska i Dalmacija uzele u ovom sporu o Bosni? Hrvatska prijavljuje svoja historijska prava na Bosnu. O tim pravima može se imati različito mišljenje, ali jedno stoji: u državi, kao što je Austrija, državna prava su dobro sredstvo ustavne borbe. Ona bi eventualno mogla biti uspješno sredstvo i Bosancima, da pobiju zahtjeve Mađara, koji se baš temelje na hrvatskom pravu, a oni ga zovu ugarskim”.⁵⁷

Trijalizmom kao sredstvom pritiska velikoaustrijskog kruga na Mađare zaokupljen je članak “Plaše Mađžare”, objavljen u *C H* 12. V. 1909., u kojem se konstatira da je razumljiv mađarski strah od trijalističkog preuređenja Monarhije s obzirom na činjenicu da bi trijalizam odvojio Mađarsku od Jadranskog mora.⁵⁸ No istovremeno, odbacujući velikoaustrijska trijalistička obećanja kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, kaže se da je trijalizam stvar daleke budućnosti. Prema tome, rezonira list, Mađari nemaju razloga za strah, jer se trijalizam ne stvara pomoću Franka i “veleizdajničkog” procesa, niti Velika Hrvatska posredstvom bana Pavla Raucha.⁵⁹ U situaciji kad se kriza ugarske vlade, nakon završetka aneksijske krize, zaoštava uslijed pojačanog pritiska velikoaustrijskog kruga na Nezavisnu

⁵⁶ *C H* XIX/37 (1909): 1, 2.

⁵⁷ *C H* XIX/37 (1909): 1, 2.

⁵⁸ *C H* XIX/38 (1909): 2.

⁵⁹ *C H* XIX/38 (1909): 2.

stranku u Mađarskoj, te kad ugarska koaliciona vlada, i sama nesigurna za svoj položaj i dalje podržava Rauchov apsolutistički režim u Hrvatskoj,⁶⁰ *C H* upozorava Mađare na mogućnost rješenja hrvatskog pitanja izvan okvira Habsburške Monarhije.

U postaneksijskom razdoblju, kad dalmatinski pravaši pod vodstvom Mate Drinkovića nastoje stvoriti organizaciju hrvatskih i srpskih političkih stranaka u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, BiH, tj. nakon sastanka u Splitu 3. V. 1909. predstavnika Stranke prava, Hrvatske stranke, Hrvatske pučke napredne stranke i Samostalne organizacije Hrvatske stranke,⁶¹ u *C H* pojavio se napis pod naslovom "Za kooperaciju narodnih stranaka" u kojem dolazi do promjene u stavu glasila Samostalne organizacije Hrvatske stranke u Dubrovniku prema autonomiji BiH.⁶²

Prvo se pojam "narodni" želi definirati na temelju nejasne konstrukcije o Hrvatima i Srbima kao jednom narodu. "Narodno" pretpostavlja svijest narodne zajednice, ono polazi sa stanovišta narodnog jedinstva Srba i Hrvata, pa ko je prožet tom misli, taj će bogme tražiti načina, kako bi se to jedinstvo i vanjskim načinom iskazalo. Za to dolazimo do ideje o kulturnom, a po tom i političkom te gospodarskom jedinstvu".⁶³ Drugo, ukazuje se na činjenicu da se taj pojam različito tretira, iako ne kaže kako se tretira kod Hrvata, odnosno Srba. Treće, ni razlike u tumačenju ovog pojma ne mogu biti prepreka sjedinjenju. Kao primjer navodi se Bosna, gdje je prirodno da bosanski Hrvati teže sjedinjenju s hrvatskim zemljama, dok Srbi iz Bosne neće zanemariti činjenicu da u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji živi do 600.000 Srba. Interesantno je napomenuti da list za Muslimane ima razumijevanja, ukoliko izražavaju svoje autonomaštvo, no samo privremeno, jer će i oni shvatiti da na sjeveru i zapadu žive ljudi istog govornog jezika. "Jedino Muhamedanci, u koliko je kod njih vjersko čuvstvo jače od narodnoga, mogu biti iskreni autonomisti, ali i to samo za sad".⁶⁴ Prema tome, spone nacionalne kohezije kod Hrvata u Bosni i Hercegovini sa Hrvatima u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kao i Srba u ovim zemljama sa Srbima u anektiranim pokrajinama dovoljno su jake, rezonira *C H*, da se Jug Monarhije poveže u

⁶⁰ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*: 247.

⁶¹ I. Perić, »Politički portret Pera Čingrije.«: 242, 243.

⁶² *C H* XIX/40 (1909): 2.

⁶³ *C H* XIX/40 (1909): 2.

⁶⁴ *C H* XIX/40 (1909): 2.

jednu cjelinu.

Međutim, na stranicama *CH* prisutan je i permanentni strah od pripojenja Dalmacije Bosni. Ponovno se ukazuje na činjenicu da bi takva solucija značila propast hrvatskog pokreta, dok bi se Srbi u Hrvatskoj našli u izoliranoj poziciji. Da bi se onemogućile takve, za slavenski jug Monarhije negativne tendencije, list pristaje na program privremene autonomije Bosne i Hercegovine i istovremeno preporuča sporazum između Srba i Hrvata.

Iako dosad protivnik autonomije Bosne i Hercegovine, u ovom trenutku "*CH*" prihvaća projekt autonomije kao provizorija, kako bi se zaštitili od nepredvidivih okolnosti. Ipak, u prvi plan se stavlja sporazum Srba i Hrvata, za koji se tvrdi da ga neće biti teško sklopiti, pod uvjetom da se iza autonomije Bosne ne kriju tendencije srpske državne misli koje nisu u skladu s hrvatskim državnim pravom.⁶⁵ Prema tome, *CH* sredinom svibnja 1909. pristaje na program privremene bosanske autonomije pod uvjetom da se Bosna i Hercegovina, kada to prilike dopuste, priključi Hrvatskoj.

Međutim, treba naglasiti da je promjena u stavu *CH* prema autonomiji Bosne i Hercegovine nastupila neposredno nakon objavljivanja uvodnog članka dr. Luja Bakotića u srpskom tjedniku *Dubrovnik* 14. V. 1909. pod naslovom "Za kooperaciju narodnih stranaka".⁶⁶ Osvrćući se na spomenuti sastanak dalmatinskih hrvatskih stranaka u Splitu od 3. svibnja 1909., autor citiranog članka između ostalog kaže: "Ako ima dobre volje kod hrvatskih prvaka, neka se u prvom redu pokrene pitanje potpune autonomije Bosne i Hercegovine i time da većeg značaja pokretu tamošnjih Srba i Muslimana, koji sačinjavaju 80% čitavog pučanstva tih zemalja. Mi ćemo se Srbi takvom pokretu rado odazvati. Odazvaćemo mu se rado, što ćemo time učiniti uslugu zemlji kojoj je u toliko navrataka učinjeno krivo, što ćemo time nanijeti korist i samim sebi, i što će nam takav pokret jamčiti da hrvatski pravci misle i osjećaju bratski. Za sad čekajmo na bratski odgovor".⁶⁷ Prema tome, može se pretpostaviti da je novi stav *CH* prema projektu za autonomiju Bosne i Hercegovine bio odgovor Samostalne organizacije Hrvatske stranke u Dubrovniku na apel srpskog tjednika *Dubrovnik* hrvatskim prvacima.

⁶⁵ *CH* XIX/40 (1909): 2.

⁶⁶ *Dubrovnik* XVIII/33 (1909): 1.

⁶⁷ *Dubrovnik* XVIII/33 (1909): 1.

U situaciji kada je, nakon aneksije Bosne i Hercegovine, došlo do stano-
vitog hlađenja u međustranačkim, posebno hrvatsko-srpskim odnosima, *C H*
pozdravlja sastanak predstavnika dalmatinskih narodnih stranaka, tj. hrvat-
skih i Srpske stranke u Splitu 28. lipnja 1909.⁶⁸ Spomenuti sastanak kon-
cipiran je u duhu postaneksijskih nastojanja dalmatinskih pravaša kao etapa
prema skupnom sastanku predstavnika hrvatskih i srpskih narodnih stranaka
na slavenskom jugu Monarhije. Prema tome pozdravljajući splitski skup, *C H*
de facto podupire akciju u pravcu povezivanja Hrvata i Srba u Hrvatskoj,
Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini. Uostalom, kad je u Splitu
28. VI. 1909. konstituiran odbor za kooperaciju svih narodnih stranaka, za
predsjednika je izabran prvak Samostalne organizacije Hrvatske stranke u
Dubrovniku Pero Čingrija.⁶⁹

Na temelju iznesenih analiza mogu se odrediti načelni stavovi *Crvene*
Hrvatske prema aneksiji BiH:

- Sa sigurnošću se može konstatirati da *C H* nije odbijala aneksiju jer je
željela da se BiH postupno priključi Hrvatskoj.

- Do svibnja 1909. odbija se autonomija BiH kao prepreka sjedinjenju
Hrvata i Srba u Monarhiji.

- Bosanska autonomija kao provizorij vjerojatno je koncesija Srpskoj
stranci nakon 14. V. 1909.

- Naglašava se da Bosna pripada hrvatskom sklopu.

- Najoptimalnije rješenje je sjedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i
BiH.

- Aneksija zahtijeva radikalnu izmjenju cjelokupne hrvatske politike.

- Odbacuje se svaki nacionalni, tj. hrvatski i srpski ekskluzivizam, jer u
krajnjoj liniji služi interesima trećega.

- Politički imperativ trenutka zahtijeva sporazumijevanje Srba, Hrvata i
Muslimana.

- Aneksija potencijalno, u dalekoj budućnosti, vodi u trijalizam.

---

⁶⁸ *C H* XIX/52 (1909): 2.

⁶⁹ *C H* XIX/52 (1909): 2.

Prava Crvena Hrvatska

U tumačenju političke djelatnosti *Prave Crvene Hrvatske* u razdoblju aneksijske krize treba polaziti od činjenica da *Prava* stoji na stajalištu da su BiH isključivo hrvatske zemlje i da sa stajališta nacionalne suverenosti ne uzima u obzir srpsku naciju u Hrvatskoj i BiH.

Još na samom početku 1907., kada započinje predaneksijsko političko gibanje, susrećemo stav “Timeo Ungaros et dona ferentes”, koji se konstantno provlači u intervalu 1907.-1909.⁷⁰ Dakle, antimadžarski stav stalno je prisutan na stranicama *P C H*, uz blagu kritiku austro-njemačke politike. Članovi Hrvatsko-srpske koalicije, a naročito Frano Supilo, posebno su predmet oštrih kritika i napada.¹

Stav *P C H* prema aneksiji BiH najbolje je sažet u ovih nekoliko riječi: “Hrvatska od doba velikoga svoga Zvonimira nije dočekala sretnijeg dana do dana 5. ovoga mjeseca, kad je milostivi naš kralj dao narodu Bosne i Hercegovine svoj proglas”.⁷² Vjerojatno svjesni činjenice da austrijski car i hrvatski kralj Franjo Josip I. u svom aneksijskom ukazu nijednom riječi nije spomenuo Hrvatsku i hrvatski narod, kao i da je tim potezom tek izvršeno pripojenje Monarhiji kao jedinstvenom pravnom subjektu, ističu da će sjedinjenje nastupiti tek ako Hrvati prihvate frankovačko stajalište, tj. apsolutnu lojalnost prema Monarhiji i dinastiji.

“Mi kao Hrvati vanredno se radujemo tome željenome događaju, jer i ako razdijeljeni na troje sačinjavamo takovu grupu i takav broj, da ako budemo raditi kao pravi otačbenici, i usredotočili naše snage, lako ćemo dostignuti ono što želimo i vapimo odavna: sjedinjenje svih Hrvata; jer, kad je državno-pravni spor uklonjen, lasno će se ukloniti i one protivštine, koje nam dolaze sa strane Nijemaca i Magjara: četiri posestrime, Hrvatska, Slavonija, Bosna i Dalmacija danas su zahvatile divno kolo, narodno kolo, a Bog podario starcu Vladaru još i tu sreću da ih vidi sretno i ujedinjene pod svoj krov, pod jasnu svoju krunu”.⁷³

⁷⁰ *P C H* III/95 (1907): 1.

⁷¹ *P C H* III/108 (1907): 1; *P C H* V/202 (1909): 1; *P C H* V/219 (1909): 1.

⁷² *P C H* IV/190 (1908): 1.

⁷³ *P C H* IV/190 (1908): 1.

U ovom slučaju, problemu aneksije pristupa se *a priori*, tj. prihvaća se bezuvjetno uz evidentnu nacionalnu euforiju i oduševljenje, bez obzira hoće li se BiH stvarno pripojiti Hrvatskoj. Posebno se naglašava da je hrvatski kralj tim aktom od 5. X. 1908. postao i kraljem BiH. Međutim, taj kralj je istovremeno i ugarski kralj. Centralni problem sastoji se u dilemi kome će pripasti okupirane pokrajine. No, *Prava* u kompleksnoj balkanskoj situaciji, kada je mladoturska revolucija dovela u opasan položaj interese Monarhije i kada se pojavila bojazan od primjene turskog ustava i na bosansko-hercegovačke zemlje, u frankovačkom stilu vidi nezamjenjivu ulogu habsburškog suverena koji presijeca gordijski čvor i proglašava spomenute zemlje sastavnim dijelom svoga Carstva.

P C H smatra da će reakcija Kraljevine Srbije na aneksiju biti žestoka, međutim, europski mir bit će sačuvan zahvaljujući vladaru koji je unaprijed sve poduzeo kako bi se izbjegao sukob većih razmjera. “Turska ... a Srbija uzvijenut će (biti će van sebe, op. a.) na aneksiju Bosne; ali smo uvjereni da će biti malo vike, barem što se nas tiče, a da će na tome ostati, jer smo osvjedočeni da iskusni naš kralj nije se odvažio na taj korak a da nije prije uklonio svaku pogibelj, koja bi mogla prijetiti općemu miru i općoj dobrobiti; a Srbija bude li odviše naglašivala izmišljene neke svoje zahtjeve proti očitu pravu hrvatske krune, grdno će se obručiti a lasno bi mogla dočekati i takovo razočaranje, koje bi je bez dvojbe osvijestilo na dugo i dugo”.⁷⁴ Prema tome, zastupa se mišljenje da Srbija namjerava BiH oteti kruni hrvatskog kralja.

Na početku aneksijske krize optužuju se Kraljevina Srbija i Kraljevina Crna Gora zbog reakcija i uzbuđenosti koje pokazuju nakon proglašenja aneksije, tj. kad su izgubili nadu da će BiH pripasti njima.⁷⁵ “U ovoj smogodi najbolje spoznali koliko nam dobra žele: jer dopokon da su pravi rodoljubi ne bi imali mrziti da im braća Hrvati napreduju, da se u Austriji Slavenski elemenat pokrijepi i ojača, da mi Hrvati na jugu moralno i materijalno napredujemo, a to tim više jer kažu da su nam braća, jer priznavaju da nam je isti jezik. Njihovo bijesnilo najbolji je dokaz da su oni napregli sve svoje sile kako bi nas Hrvate pritisli o zid”.⁷⁶ Međutim, nastavlja se u istom

---

⁷⁴ *P C H* IV/190 (1908): 1.

⁷⁵ *P C H* IV/191 (1908): 1.

⁷⁶ *P C H* IV/191 (1908): 1.

stilu, pa se naročito izvrgavaju kritici Hrvati koji su bili skloni Srbima, odnosno, koji su pitanje aneksije u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa smatrali manje važnim, prepuštajući ga velikim silama potpisnicima berlinskog međunarodnog ugovora iz 1878. Tko su ti Hrvati? To su oni politički činitelji koji su vodili politiku “novog kursa”, Riječke i Zadarske rezolucije, to su članovi i pristaše Hrvatsko-srpske koalicije. “A ipak, ‘velike glave’, ‘pametni ljudi’ koji se priznavaju Hrvatima te se kunu da bi dali svoj život za milu Hrvatsku, padoše na lijepak i prepokorno dadoše se izrabiti od lukavijeh pionera balkanskoga pijemonta”, tj. Kraljevine Srbije.⁷⁷ *P C H* smatra da je kompletna ta politika vodila Hrvatsku u nacionalno samoubojstvo. Posebno su na udaru članovi Hrvatske stranke prava, koja je bila u sastavu Hrvatsko-srpske koalicije, za koje se tvrdi da su iznevjerili pravaško-obzoraški program iz 1894., odnosno da su sami sebe pobijali i istovremeno narod dovodili u zabunu. Međutim, upravo je program iz 1894., koncipiran u duhu ideja “modernog” pravaštva, označavao kraj izvorne pravaške misli Ante Starčevića, jer je nasuprot starom pravaškom idealu samostalne hrvatske države tražio ostvarenje hrvatske državnosti u okviru Monarhije. *P C H* nije iz ovog kruga kritiziranih izostavila dalmatinske pravaše, vjerojatno aludirajući na Matu Drinkovića i don Iva Prodana, koji se već potkraj 1907. definitivno distancirao od frankovačke struje. Ipak, pravi se i gradacija, pa se u posebnu grupu izdvajaju Hrvati koji su otvorenije, poput Frana Supila, podržavali zahtjeve Srbije i Crne Gore. Ponovno se ističe uloga kralja, koji kao *deus ex machina* spašava situaciju. “Po njima mi bismo bili dočekali veliki naš jad, narodno samoubojstvo, ali kruna - čestiti naš kralj - o jednom uredi stvar kako će svako pravo hrvatsko srce uzigrati od veselja”.⁷⁸

Pošto je sudbina anektiranih pokrajina zapečaćena, upućuje se poruka Hrvatima, tj. Hrvatskoj stranci prava, da napusti Hrvatsko-srpsku koaliciju, kao i ostalim kritiziranim hrvatskim elementima da prestanu surađivati sa Srbima i daju sve od sebe za sjedinjenje svih hrvatskih zemalja. Dapače, kaže se da treba raditi na realizaciji Starčevićevih ideala kako bi se oslobodili premoći Nijemaca i Mađara. Ukoliko nemaju dovoljno odlučnosti i hrabrosti, *Prava Crvena Hrvatska* im savjetuje da se odreknu političke djelatnosti, jer će u protivnom ometati rad onih koji su spremni raditi i podnositi žrtve.

---

⁷⁷ *P C H* IV/191 (1908): 1.

⁷⁸ *P C H* IV/191 (1908): 1.

“Sad kad je sudbina tih pokrajina već odlučena, mi bi s razlogom tijekom prikritijem Hrvatima kazali: ili uprite sve sile da se sajedinimo i da stečemo sve povlastice mile nam majke Hrvatske, dapače da idemo i dalje, i da oživotvorimo program našega velikog Učitelja (A. Starčevića), te se oslobodimo premoći Nijemaca i Magjara; ili ako nemate toliko srčanosti uklonite se sa narodnoga poprišta, da ne ometate nastojanje i prijedor onijeh, koji su voljni raditi i spravni svojski se žrtvovati u tu svrhu. Tako će te okajati golemi svoj grijeh i opet se pred narodom rehabilitirati”.⁷⁹

Za Srbe u zemljama hrvatskog državnog prava kaže se da imaju pravo postaviti maksimum zahtjeva na vjerskom i kulturnom planu, pod pretpostavkom da se priznaju podanicima Hrvatske krune. “Ali priznajte da ste podanici Hrvatske krune, sinovi hrvatske zemlje, i kao takovi da vam je sveta dužnost pred hrvatskim imenom na temelju hrvatskoga zakonitog i narodnog prava uprijeti svijem silama uza nas, kako da oposlujemo narodno oslobogjenje od nametnute uortačene sile Nijemaca i Magjara, kako da postanemo gospodari u vlastitoj kući”.⁸⁰ *Prava* sužava nacionalni identitet Srba u zemljama hrvatskog državnog prava (uključujući BiH). Srpski narod *P C H* priznaje u Srbiji, iako ga u frankovačkom smislu smatra neprijateljskim, protiv kojeg se Hrvati moraju osloniti na vrhove Monarhije.

S obzirom na konfesionalni odnos prema muslimanima, od posebnog interesa može biti činjenica da *P C H* potpuno podržava prijedlog projekta o izgradnji džamije u Zagrebu. “U Zagrebu je panuo predlog, da se tamo sagradi velelijepa džamija gdje bi nam braća molila i zakon vjere vršila: hvalimo taj predlog i preporučamo da i naši doprinesu svoj dar, kako bi braća Muslimani zadovoljni u svojijem zahtijevima s nama skupa vojevali udesne narodne borbe”.⁸¹

Potkraj listopada 1908. *P C H* u članku “Zajednička akcija!” polazi sa stajališta da je aneksija samo provizorij, nakon kojeg sigurno slijedi sjedinjenje svih hrvatskih zemalja u koje, na temelju hrvatskog državnog prava, ubraja i BiH. Da bi se taj projekt realizirao, predlaže zajedničku akciju svih hrvatskih političkih stranaka.⁸² “Istina je, da je Bosna anektirana Monarhiji a

---

⁷⁹ *P C H* IV/191 (1908): 1.

⁸⁰ *P C H* IV/191 (1908): 1.

⁸¹ *P C H* IV/191 (1908): 1.

⁸² *P C H* IV/192 (1908): 1.

ne Hrvatskoj. Ali mi smo potpuno uvjereni, da čin aneksije na ovome nije svršio; provizorij, koji će se za neko vrijeme za Bosnu uvesti, nemože dugo trajati i morati će se doći do definitivnog uređenja državnopravnog odnošaja anektiranih pokrajina. Sjedinjenje Bosne sa Hrvatskom mora da bude definitivni čin uređenja državnopravnih odnošaja anektiranih pokrajina. Aneksija je dakle prvi korak oživotvorenju naših težnja i našega programa. Budući stvari ovako stoje, što nam je raditi? Svi hrvatski političari Dalmacije, Hrvatske, Istre i Bosne treba da povedu zajedničku akciju u ovome smislu. tj. da se čim prije anektirane pokrajine sajedine sa materom Hrvatskom”.⁸³

Hrvatski zastupnici u Beču i Budimpešti dužni su, po mišljenju *P C H*, pokrenuti inicijativu za sjedinjenje Hrvatske i Bosne. Uz to se napominje da bi ovu akciju podržali kršćanski socijali, poljski konzervativci, ostale poljske stranke, kao i češki agrarci. Dapače, naglašava se da češki agrarci, bez obzira na simpatije prema Srbima, energično zastupaju stav prema kojem je Bosni mjesto u hrvatskom sklopu. U nastavku *Prava* se pita je li Hrvatsko-srpska koalicija spremna podržati sjedinjenje. “Hrvatski koalirci u Banovini, za volju Srba prepravni su uvijek žrtvovati hrvatsko stanovište, to se iz cijelog njihovog rada razabire. A Srbi teško da će pripasti na sjedinjenje Bosne - Hercegovine sa Hrvatskom, a to s toga, što se srpska politika temelji na kojekakvim neizvedivim utopijama”.⁸⁴ Odgovor lista očito je negativan, što ne iznenađuje s obzirom na opću političku liniju koju zastupa *P C H* s jedne, kao i stvarno stanje stvari s druge strane. Naime, nacionalno heterogena Hrvatsko-srpska koalicija, nakon aneksije Bosne i Hercegovine, istupa s kompromisnom rezolucijom koja je dala povoda njenim protivnicima za nove napade. Iako su spomenutu rezoluciju potpisale sve tri članice Koalicije, tj. Hrvatska stranka prava, Hrvatska pučka napredna stranka i Srpska narodna samostalna stranka, ipak se Hrvatska stranka prava posebnom izjavom na temelju pravaško-obzoraškog programa iz 1894. izjašnjava za priključenje BiH Hrvatskoj. Drugim riječima, Koalicija nema jedinstven stav prema aneksijskom pitanju.⁸⁵

⁸³ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁸⁴ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁸⁵ M. Gross, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine.«: 261.

P C H ističe da je lozinka Mile Starčevića, prema kojoj Hrvatsko-srpska koalicija mora postati hrvatska ili se razići, izazvala žestoku reakciju *Srbobrana*. U tom kontekstu *Prava* u potpunosti prenosi odgovor *Hrvatske slobode*, lista Starčevićeve stranke prava *Srbobranu*, izražavajući potpuno slaganje sa stavom Mile Starčevića, prema kojem Hrvatsko-srpska koalicija mora voditi hrvatsku politiku ili, u protivnom, nema razloga za postojanje.⁸⁶

Hrvatsko-srpskoj koaliciji, koja nakon aneksije BiH prolazi kroz tešku krizu, *Prava Crvena Hrvatska* postavlja sijedeće zahtjeve:

- Temelj svake hrvatske politike mora biti akcija za sjedinjenje Bosne s Hrvatskom.

- Ukoliko Koalicija ne prihvati akciju za sjedinjenje Bosne s Hrvatskom, mora iz svog programa eliminirati zahtjev za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. "Prije aneksije koalicija je mogla kojekakvim sofizmima, za ljubav Srba, opravdati svoje stanovište prema Bosni, ali danas više ne može ni sa sofizmima. Hrvat, koji ne bi u svoj program stavio kao glavnu točku sjedinjenje Bosne sa Hrvatskom, bio bi izrod i najveći izdajica svoje domovine. Hrvatski političari neka poduzmu u tom smislu jednu zajedničku akciju, te prije ili poslije Bosna mora da se sjedini sa materom Hrvatskom".⁸⁷ Dakle, važno je konstatirati da se *P C H* u svom članku "Zajednička akcija!" od 24. X. 1908. poziva na bivšeg frankovca Milu Starčevića.

Istovremeno, u članku "Bistri se!" *Prava* najoštrije napada Riječku rezoluciju, tretirajući je kao neku vrstu virusa koji je trebao uništiti Hrvatsku.⁸⁸ Rezolucija je, prema *P C H*, prepustila Hrvatsku Mađarima s jedne i ojačala srpske pozicije s druge strane. Međutim danas, podvlači list, veći dio rodoljuba uviđa greške i vraća se idealima dr. Ante Starčevića, koji se u tekstu naziva prorokom i ocem domovine, odnosno programu Stranke prava koji je on potpisao dvije godine prije smrti. Ovdje se vjerojatno misli na program iz 1894., koji nema veze s izvornom pravaškom ideologijom Ante Starčevića i Eugena Kvaternika.⁸⁹

⁸⁶ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁸⁷ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁸⁸ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁸⁹ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*: 279.

Prava nagoviješta neku novu renesansu pravaštva s jedne i druge strane Velebita, posebno ističući rodoljube u Bosni, za koje se tvrdi da su u aneksiji postali “naši suborci”, kojima je na čelu dr. Nikola Mandić.⁹⁰ Prelazeći preko sukoba između građansko-liberalne Mandićeve struje i klerikalne struje dr. Josipa Stadlera, *P C H* s oduševljenjem piše o člancima Stadlerova *Hrvatskog dnevnika*. S naročitim zadovoljstvom pozdravlja se pisanje *Hrvatske*, lista Hrvatske stranke prava, članice Hrvatsko-srpske koalicije. U pravcu oživljavanja pravaštva ide i Starčevićeva stranka prava, konstatira list, odnosno već navedeni prijedlog Mile Starčevića. “Treba nam još spomenuti obzirno pisanje *Hrvatskoga Prava* i čestitog nastojanja onijeh, koji se kupe oko Dra. Josipa Franka”.⁹¹

Osim toga, *P C H* optimistički gleda i na kretanja u Dalmaciji, gdje bi također pravaši trebali energično djelovati na političkom, gospodarskom i kulturnom probitku svoje uže domovine. List smatra da sva ta nastojanja trebaju rezultirati takvim stanjem u hrvatskim zemljama, gdje bi Hrvati u okviru Monarhije bili izjednačeni u pravima s Nijemcima i Mađarima.⁹²

Može se zaključiti da *P C H* u mnogim pitanjima ne slijedi Frankovu liniju. U tom smislu, *Prava* ne sudjeluje u sukobu između Čiste i Starčevićeve stranke prava i istodobno prihvaća ideju Mile Starčevića o okupljanju Hrvata za akciju kao frankovački otpor Koaliciji.

U broju od 31. X. 1908. *P C H* tiska članak pod naslovom “Zašto razne izjave?” u kojem se konstatira da je Hrvatska stranka prava, članica Hrvatsko-srpske koalicije nakon proglašenja aneksije dala izjavu u patriotskom duhu, tj. izjasnila se na temelju programa Stranke prava iz 1894. za priključenje BiH Hrvatskoj.⁹³ Koalicija je, ističe list, bila obvezna prihvatiti stav svoje članice, tj. Hrvatske stranke prava, tim više što je aneksija već gotova stvar, te se bilo kakvi obziri u odnosu na sultanov suverenitet sada mogu odbaciti. “Mogli smo se dopokon nadati, jer su Srbi u koaliciji odlučno bili ustanovili, da će poraditi za Hrvatsku, dapače su se bili obvezali, da u slučaju te bi dvije pokrajine bile anektirane, zagovarali bi uz pravaše

⁹⁰ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁹¹ *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁹² *P C H* IV/192 (1908): 1.

⁹³ *P C H* IV/193 (1908): 1.

sjedinenje Herceg-Bosne materi zemlji, Hrvatskoj”.⁹⁴ Međutim, *post festum*, nakon aneksije, nastavlja list, samostalci očekuju ishod međunarodne konferencije. Konačno, *P C H* naglašava da Srpska narodna samostalna stranka, članica Hrvatsko-srpske koalicije, predlaže da se narod u BiH sam izjasni o svojoj budućoj sudbini nakon aneksije, kao i da se povežu eminentne osobe iz Hrvatske, Dalmacije, BiH u vezi kreiranja narodne politike. Sve će to, smatra *Prava*, odgoditi sjedinjenje i prepustiti BiH dominaciji njemačkih i mađarskih činitelja.⁹⁵ List netočno navodi da su se samostalci bili obvezali da će podržati zahtjev za sjedinjenjem BiH s Hrvatskom.

U kontekstu intenzivne protusrpske kampanje postaneksijskog razdoblja *P C H de facto* tvrdi da su samostalci spriječili Koaliciju da pođe putem Hrvatske stranke prava, tj. da se izjasni za priključenje BiH Hrvatskoj.

Posebno izdvajam članak don Ante Ljepopilića, objavljen u *P C H* 14. XI. 1908. pod naslovom “Do Zagreba”, u kojem autor iznosi svoje dojmove sa skupštine Čiste stranke prava u Zagrebu pod Frankovim vodstvom.⁹⁶ Njegova je želja bila upoznati se na licu mjesta s političkom situacijom u hrvatskoj metropoli, jer izražava nepovjerenje prema većini dnevnih, tjednih i mjesečnih glasila u Hrvatskoj. Izričito naglašava da dolazi u Zagreb u trenutku kad BiH nisu više okupirane zemlje, već predstavljaju sastavni dio Habsburške Monarhije i kad je istovremeno Banovina pod vlašću mađarskog eksponenta, tj. bana Pavla Raucha, čiji režim ustvari podržava Frank.

Autor upozorava što ga je motiviralo da se opredijeli za skupštinu frankovaca i istovremeno iznosi one elemente koji su ga odbili od ostalih hrvatskih stranaka. “Jednom kad sam se našao u Zagrebu, bilo mi je odabrati kojoj ću skupštini tamo pristupiti, jer, kako da su se dogovorile, sve su stranke istodobno onaj dan držale svoje skupštine ili svoja vijeća. Naprednjacima, čigov je program uništenje vjere, naravno nijesam mogao pristupiti; koaliciji, koja je u ‘riječkoj resoluciji’ izdajnički izložila našu domovinu, takogjer ne; pravašima, koji se drže koalicije ko pijan plotu, i još manje, jer dopokon ti će ljudi najviše biti krivi svojim polutanstvom, svojom neodlučnošću za sve jade, koje će zadesiti našu milu domovinu. Zar Milinoj stranci? Ali bi tijekom

⁹⁴ *P C H* IV/193 (1908): 1.

⁹⁵ *P C H* IV/193 (1908): 1.

⁹⁶ *P C H* IV/195 (1908): 1.

potvrdilo da je pravo radila ta stranka kad je rinula bratoubilački nož u čila prsa Starčevićeve stranke prave, a to rodoljub za živu glavu ne smije. Ostajali su tako rečeni Starčevićanci neutralci: ali su i oni eto sretno uvigjeli, da u današnje doba kad su strasti toliko uzavrele, a domovina u očaju vapi prešnu pomoć, nije moguće stati sa strane, te su po riječima preč. Jemeršića došli do sretnoga zaglavka, da ugju u staru maticu koja mirno ali postojano plovi da blagodatno natopi i učini rodne sve dijelove mile naše Hrvatske.

Po svojoj želji i po osvjedochenju, i po izričitom nalogu naše organizacije u onijem stranama, pristupio sam u skupštinu pravijeh Starčevićanaca, koji se kupe oko dične osobe D.ra Josipa Franka”.⁹⁷

Ljepopili, dakle, ne ide na skupštinu Starčevićeve stranke prava Mile Starčevića, iako uzima neke njegove ideje. On odbacuje “neutralnost” i pristupa skupštini Čiste stranke prava Josipa Franka.

Kanonik Ljepopili netočno napominje da su se starčevićanci u Dalmaciji bili odlučili držati neutralno prema strankama u Banovini, što je po njegovu mišljenju bilo opravdano do aneksije, međutim, nakon nje bi neutralnost bila fatalna. Naprotiv, nakon raskola Frankove stranke, dalmatinska Stranka prava dala je značajnu podršku Mili Starčeviću u njegovoj namjeri da se vrati izvorima pravaške ideologije.⁹⁸ “Naši starčevićanci amo u Dalmaciji, bili su ustanovili, da će se ponašati neutralno prama strankama u Banovini: to je bilo opravdano i razložito, dok je Herceg-Bosna pripadala bilo i po imenu Sultanu; dok se nije hotjelo tegnuti u osinjak, znajući kako misle i čustvuju Srbi i s ove i s one strane Velebita; dok je koalicija izrazito naglašivala narodna prava i radila, kako bi okolišanjem barem došla do narodnoga dobra: ali danas kad je aneksijom sudbina Herceg-Bosne odlučena na dobro Hrvatske; kad je koalicija posve nemoćna da ikakvo narodno dobro steče; kad je Srbima ili poraditi za Hrvatsku ili pokušati takav skok, koji bi ih lako mogao upropastiti: danas, kad u kratko doba tolike sudbonosne činjenice jesu svršeni fakti, neutralnost bila bi veoma pogubna za narodnu našu stvar”.⁹⁹

Ljepopilijeva argumentacija svodi se zapravo na tri elementa:

- Budućnost Bosne je provedenom aneksijom zapečaćena, što je u sva-

⁹⁷ P C H IV/195 (1908): 1.

⁹⁸ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*: 354.

⁹⁹ P C H IV/195 (1908): 1.

kom slučaju za Hrvatsku veliki dobitak.

- Koalicija je potpuno paralizirana da bi mogla bilo što pozitivno učiniti na planu sjedinjenja

- Srbi se u odnosu na Hrvatsku moraju odlučiti za ili protiv Hrvatske, tj. za ili protiv sjedinjenja BiH s Hrvatskom.

U citiranom članku Ljepopili opisuje skupštinu Čiste stranke prava u Zagrebu i istovremeno je uspoređuje s ostalim stranačkim skupštinama. "Udivnom Zagrebu bile su skupštine ili vijeća svijeh stranaka, a na svom poštenju mogu svjedočit da nijedna nije bila prestavnica cijeloga naroda prave hrvatske želje; nijedna nije imala ni stoti dio narodne uzbudjenosti, narodnog ushićenja kao stranka pod vodstvom D.ra Franka".¹⁰⁰ Ljepopili je frapiran fizičkim i psihičkim osobinama prvaka stranke. Pojedinačno su prikazani, kao u nekoj vrsti ekstaze: dr. Bošnjak, dr. Horvat, dr. Elegović, dr. Vladimir Frank. "Dr Vladimir Frank sretno slijedi stope miloga oca, kako i njega krasi ga rijetke vrline uma i srca".¹⁰¹ Konačno autor je našao za shodno da u kratkim crtama informira dubrovačku javnost o nekoj vrsti frankovačkog programa. "Osim krune ne priznavaju druge vlasti u Hrvatskoj; traže bezodvlačno sjedinjenje svijeh dijelova sa materom zemljom: spravni su Srbima dati svaku pogodnost na kulturnom i privrednom polju, ali ne kao osobitom narodu, nego kao Hrvatima pravoslavne vjere; daju sve moguće slobode u vjerskim i kulturnim pitanjima. Ali odvažno ustaju proti onijem Srbima iz kraljevine i iz Crne Gore, koji bi htjeli da nam raskopavaju ognjište na temelju nekakvih umišljenijeh prava ...".¹⁰² Drugim riječima, frankovački program, na temelju apsolutne lojalnosti prema Monarhiji i dinastiji, očekuje rješenje hrvatskog pitanja od vrhova Monarhije.¹⁰³ Prema "užem" programu Čiste stranke prava, Velika Hrvatska obuhvaća: Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Međimurje, Rijeku i Istru, dok prema "proširenom" programu velikohrvatska država, osim navedenih, obuhvaća još i slovenske zemlje.¹⁰⁴ Frankovački program tretira Srbe u zemljama hrvatskog državnog prava kao pravoslavne Hrvate.

¹⁰⁰ P C H IV/195 (1908): 1.

¹⁰¹ P C H IV/195 (1908): 1.

¹⁰² P C H IV/195 (1908): 1.

¹⁰³ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*: 308.

¹⁰⁴ M. Gross, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine.«: 250.

Aneksija nije izvršena radi Hrvata, priznaje Ljepopili i nastavlja kako Mađari i Nijemci neće tek tako riješiti ovo pitanje, međutim, zajedničkim snagama, uz pomoć ostalih Slavena Monarhije, može se postići cilj sjedinjenja. Njegov kredo je sjedinjenje uz oslon na krunu.

Konačno, prvi čovjek dubrovačkih sljedbenika ideologije “modernog pravaštva” don Ante Ljepopili s indignacijom odbacuje bilo kakvu vezu na liniji frankovci-Rauch koja, dakako, postoji. Uz to, upoznaje čitateljstvo s odlukom skupštine Čiste stranke prava u Zagrebu koja odlučno zahtijeva da se u Hrvatskoj ukloni mađarska hegemonija i istovremeno uvede ustavni poredak.¹⁰⁵ Potrebno je upozoriti da Frank podržava Raucha na temelju pregovora s ugarskim ministrom, predsjednikom Wekerleom, koji su vođeni još u prosincu 1907., tj. u razdoblju banovanja Sándora Rákóczaya.

U jeku najvećeg intenziteta aneksijske krize *Prava* tiska članak anonimnog autora pod naslovom “Poslije aneksije”, koji izražava sigurnost u stabilnost habsburškog suvereniteta nad BiH.¹⁰⁶ Međutim, istovremeno se navodi kako je velika uzbuđenost zahvatila Srbiju i Crnu Goru nakon aneksije, koja je provedena bez njihove privole. Nepoznati pisac članka vraća se trideset godina unatrag i konstatira da je i okupacija provedena bez pristanka spomenutih država. Dapače, okupacija se tretira kao nužan i logičan potez Austro-Ugarske Monarhije nakon bosansko-hercegovačkog ustanka iz 1875. i ruske vojne prisutnosti u neposrednoj blizini Carigrada. Uz to, upozorava se na aranžman između dvojice suverena i njihovih ministara vanjskih poslova uoči rusko-turskog rata.¹⁰⁷ Vjerojatno se misli na sastanak u Reichstadtu 8. VII. 1876., gdje je Rusija zapravo priznala puno pravo Austro-Ugarskoj Monarhiji na BiH.¹⁰⁸ Nepoznati autor, nastavljajući iznositi argumente u prilog okupacije, s posebnim zadovoljstvom ističe ulogu hrvatskih četa u zauzimanju BiH 1878., kritizirajući Srbe koji danas idu linijom negacije hrvatskog imena u ovim zemljama.¹⁰⁹ Autor vjerojatno misli na krug oko *Srpske riječi*, koji već od 1906. zauzima ekskluzivno srpski stav u odnosu na katoličko stanovništvo BiH.¹¹⁰ “Neće da znadu za nas! Kao da nas Hrvata ni

¹⁰⁵ P C H IV/195 (1908): 1.

¹⁰⁶ P C H IV/196 (1908): 1.

¹⁰⁷ P C H IV/196 (1908): 1.

¹⁰⁸ F. Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije*: 54.

¹⁰⁹ P C H IV/196 (1908): 1.

¹¹⁰ M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak Bosne i Hercegovine*: 151, 152.

ne ima u tim zemljama, kao da nikad nijesu naši slavni bani Frankopani i Keglevići vojevali u Bosni i Hercegovini. Treba im dozvati u pamet g. 1878. Bilo je tada Hrvata i pitalo se je tada za Hrvate: ta u prvoj deputaciji hercegovačkoj naš je dični Buconjić sastavio adresu, na koju su pristali i Muslimani i Srbi; da se naime te zemlje Bosna i Hercegovina ‘na prirodno’ sjedine sa Hrvatskom kraljevinom”.¹¹¹ Potpuno u skladu s Frankovim tezama izražava se misao o pružanju otpora ukoliko bi anektirane zemlje bile napadnute iz Kraljevine Srbije ili Kraljevine Crne Gore. Negirajući ovim državama bilo kakvo pravo na anektirana područja, navodi se da bi i eventualni plebiscit za Srbiju bio nepovoljan. “Da dogje do narodnog glasovanja, kako bi se izjasnilo pučanstvo? Katolici Hrvati za monarhiju, Srbi za Srbiju - možda ne svi - a Muslimani - takodjer ne svi - za sultana. Eto većina ne bi bila za ‘srpsku zavjetnu misao’. A da recimo i proti većini pučanstva unigju Srbi u Bosnu a Crnogorci u Hercegovinu: doskora bi nastao gragjanski rat”.¹¹²

Dubrovački pravaši oko *PCH* rijetko uzimaju u obzir činjenicu da u BiH u predaneksijskom i aneksijskom razdoblju postoji vrlo jak politički blok koji čine Muslimanska narodna organizacija i Srpska narodna organizacija. Samo manji dio Muslimana, pretežno intelektualaca, pristupa Muslimanskoj naprednoj stranci, koja izražava elemente prohrvatske orijentacije. Isto tako, neznatni dio seljaka Srba veže se uz ideologiju dr. Lazara Dimitrijevića i njegovu Srpsku narodnu samostalnu stranku proaustrijske orijentacije. Baš u trenutku proglašenja aneksijskog akta, predstavnici srpsko-muslimanske koalicije zatečeni su na putu prema Budimpešti, gdje su namjeravali pred Delegacijama inzistirati na uvođenju ustavnosti u okupiranim zemljama.¹¹³

Prava Crvena Hrvatska u periodu aneksijske krize oscilira od pretjeranog optimizma do apokaliptičnog pesimizma u znaku *finis Croatiae*. Ponovno se oduševljeno govori o činu aneksije kao povijesnom događaju prvog reda. “Dogodila se aneksija, svakako orijaški korak za ostvarenje narodnoga idejala ...”¹¹⁴ Općenito, aneksija se *a priori* ocjenjuje kao pozitivna za ostvarenje nacionalnih ideala.

¹¹¹ *PCH* IV/196 (1908): 1.

¹¹² *PCH* IV/196 (1908): 1.

¹¹³ M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak Bosne i Hercegovine*: 190.

¹¹⁴ *PCH* IV/199 (1908): 1.

Izražavajući negodovanje zbog činjenice što novinstvo u Hrvatskoj nije nakon aneksije jedinstveno podržalo pravo Hrvatske na anektirane pokrajine, *Prava* iznosi divergentne stavove: neki se listovi zalažu da pučanstvo BiH odluči o svojoj budućnosti, drugi prave koncesije Srbiji i Crnoj Gori te se zalažu za neku vrstu samostalnosti na čelu s predstavnikom dinastije, bilo Petrovića bilo Karagjorgjevića, treći se mire s vladavinom ili Nijemaca ili Mađara “i tako u osudnomu ovom času u narodu unašaju ubitačno mrtvilo samo za to, kako ne bi jednoglasno tražio ono pravo, koje je sveto i koje samo Hrvatska ima poviše anektiranih pokrajina”.¹¹⁵

Potkraj 1908. *P C H* uzima u obranu nadbiskupa Stadlera, u vrijeme kada ga neki listovi u Hrvatskoj kritiziraju da, predvođeci veliku delegaciju u Beč, kojom su bosansko-hercegovački katolici-Hrvati trebali zahvaliti caru za aneksiju, izostavlja istaknuti pravo na sjedinjenje anektiranih pokrajina Hrvatskoj. “I samo kojekakvi politički švindleri, za sebične svoje svrhe, mogu glede toga D.ra Štadlera kritizirati. Izgleda ipak nevjerovatno, da se je u napadajima na D.ra Štadlera istaklo baš novinstvo zagrebačko srpsko-hrvatske koalicije, one koalicije, koja u zadnjoj svojoj izjavi nakon aneksije nije niti sa jednom riječi spomenula sajedinjenje Bosne sa Hrvatskom. Kojim pravom dakle članovi te iste koalicije traže od D.ra Štadlera, koji nije vogja jedne političke stranke, da uradi nešto, što oni ‘narodni vogje’ - nijesu našli za shodno pred narodom istaknuti, da se ne zamjere ‘srpskoj samostalnoj stranci’? Ako je iko bio pozvan da pred hrvatskim narodom i kompetentnim forumom istakne prava Hrvatske na Bosnu, to je u prvom redu bila dužnost vogja t.zv. hrvatske koalicije, a ne D.ra Štadlera”.¹¹⁶ Međutim, upravo je Stadler potkraj listopada 1908. pokrenuo akciju u pravcu organiziranja velike poklonstvene delegacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata u namjeri da se, nasuprot Hrvatskoj narodnoj zajednici, predstavi kao autentični politički vođa Hrvata u BiH.¹¹⁷

Krajem prosinca 1908. *Prava* izvještava o debati u Carevinskom vijeću povodom aneksije BiH te u tom kontekstu navodi izjavu austrijskog ministra predsjednika Bienertha o paritetnom pravu Austrije i Ugarske na anektirane zemlje. “Što se tiče budućeg položaja ovih zemalja odlučit će sama

¹¹⁵ *P C H* IV/199 (1908): 1.

¹¹⁶ *P C H* IV/200 (1908): 1.

¹¹⁷ L. Đaković, *Političke organizacije*: 281.

budućnost, ali će kraj toga Austrija znati zastupati svoja prava i interese. Zakonski članak od g. 1880. nedvojbeno dokazuje potpuno paritetno pravo Austrije s Ugarskom na Bosnu i Hercegovinu, isto tako kao i berlinski ugovor, koji je i u Ugarskoj inartikuliran”. *P C H* izvještaj završava tobožnjom izjavom dalmatinskog zastupnika u Carevinskom vijeću dr. Ante Tresić-Pavičića. “Zastupnik Dr Tresić-Pavičić kaže, da samo kraljevina Hrvatska, Slavonija, Dalmacija ima pravo odlučiti o Bosni i Hercegovini: ove se zemlje moraju pripojiti Hrvatskoj. Govornik zamjera barunu Aehrenthalu, što je aneksijom Bosne i Hercegovine učinio veliku nepravdu hrvatskom narodu, jer ovih zemalja nije izravno pripojio Hrvatskoj, protiv čega Evropa ne bi ni riječi rekla. Dokazuje koristi federativnoga preustrojstva monarhije, izjavljuje se za prešnost i iznosi državnu ogradu hrvatskih zastupnika”.¹¹⁸ Međutim, potrebno je napomenuti da je upravo ministar vanjskih poslova Aloys Aehrenthal još 1907. predlagao subdualizam s Hrvatskom kao središtem okupljanja južnih Slavena.¹¹⁹

Početak 1909. *P C H* tiska članak pod naslovom “Trijalizam” u kojem dolazi do izražaja pozitivan stav *Prave* prema trijalističkim obećanjima velikoaustrijskog kruga.¹²⁰ “Onomadne (pred nekoliko dana, op. a.) u bečkom saboru pala je riječ (trijalizam, op. a.), koja bi mogla nas Hrvate zadovoljiti i usrećiti u Monarhiji. Naši zastupnici, treba to priznati, dobro su zagovarali našu stvar, osim Dr. Baljaka, koji je osebujno i po srpsku nešto govorio, ali nikako prama našijem željama; nu te izjave ne bi imale vrijednosti niti bi smo se na njih osvrnuli da se nijesu poglaviti Nijemci, a na čelu im knez Lichtenstein, to zagovarali i istakli, da su posve uvjereni da bi za Austriju sasvim bilo sretno i spasonosno kad bi se svi Hrvati u jedan skup sajediniili i tako se u Monarhiji uveo trijalizam”.¹²¹ *Prava* s posebnim zadovoljstvom prenosi izjavu prvaka Kršćansko-socijalne stranke Karla Luegera kojom načelnik Beča dijeli Hrvatima velike komplimente. Lueger ističe hrvatski narod kao najkulturniji na slavenskom Jugu, istovremeno ukazujući na lojalnost Hrvata prigodom aneksije BiH. *P C H* podcrtava Luegerove riječi: “Ovakovog prijatelja Hrvata, kao što sam ja, rijetko ćete naći u vašoj vlasti-

¹¹⁸ *P C H* IV/201 (1908): 2, 3.

¹¹⁹ M. Gross, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine.«: 154, 155.

¹²⁰ *P C H* V/203 (1909): 1.

¹²¹ *P C H* V/203 (1909): 1.

toj domovini”.¹²² Međutim, trijalistička obećanja sastavni su dio taktike velikoaustrijskih krugova s ciljem da se privuku Hrvati i na taj način stvori politička grupacija na koju bi se mogao osloniti Franjo Ferdinand kao budući vladar. Prema tome, velikoaustrijski krugovi su *de facto* protivnici preuređenja Monarhije u trijalističkom smislu.¹²³

Politički stav *Prave Crvene Hrvatske* prema aneksiji BiH posebno dolazi do izražaja u vrijeme sklapanja austro-ugarsko-turskog sporazuma na početku 1909.¹²⁴ Krug oko *P C H* sa zadovoljstvom pozdravlja ovaj aranžman, koji vodi stabilizaciji postaneksijskog *statusa quo* odnosno prihvaćanju aneksije kao svršenog čina. “Sporazum između naše Monarhije i Turske ugodno je djelovalo na sve evropske velevlasti izuzev možda Rusiju, koja se je previše nadala od diplomatske sposobnosti ministra Izvolškoga. Inače najveća politička satira nakon aneksije, jest bez sumnje stanovište Rusije u bosanskom pitanju. Rusija preko svojih organa htjela je našoj Monarhiji imponirati nekakvim liberalizmom. Rusija i liberalizam! To su dva ekstrema, koja se međusobno isključuju. Promislite, Rusija se interesuje za sudbinu bosanskih grčko-istočnih Srba!”¹²⁵ Nakon što je na nedvosmislen način izrazila svoj proturuski stav, *P C H* u velikom zaokretu inzistira na “slavenskoj” politici postaneksijske Monarhije na Balkanu. “Sporazum naše Monarhije sa Turskom mi najsimpatičnije pozdravljamo. Slavenska Austrija u Turskoj treba da nagje, prije ili kasnije, vjerna saveznika”.¹²⁶ “Slavenska” politika Habsburške Monarhije na Balkanu sadrži u sebi elemente paradoksa, s obzirom na činjenicu da je tirjalizam u svojoj suštini protuslavenski, jer ostavlja Čehe njemačkoj, a Slovake mađarskoj prevlasti, dok Srbe ne priznaje. Pretpostavlja li možda *P C H* da bi balkanski narodi, odnosno “Slaveni” trebali postati Hrvati? Osim toga, *P C H* predlaže donekle čudan savez između slavenske Austrije i protuslavenske Turske.

Od posebnog interesa je stajalište koje pravaši u Dubrovniku zauzimaju prema problemu nacionalne koncentracije u južnoslavenskim zemljama pod habsburškom vlašću u vrijeme kada je relativno normalan parlamentarni ži-

¹²² *P C H V/203* (1909): 1.

¹²³ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*: 241, 242.

¹²⁴ *P C H V/205* (1909): 2.

¹²⁵ *P C H V/205* (1909): 2.

¹²⁶ *P C H V/205* (1909): 2.

vot bio potpuno paraliziran.¹²⁷ Termin “pravaši” u ovom kontekstu označava zapravo frankovce koji sami sebe nazivaju ili “starčevićanci”¹²⁸ ili “pravaši”.¹²⁹ Među faktore koji sprečavaju povezivanje eminentnih političara u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini *Prava* u stilu svoje idejne orijentacije ističe dva problema:

1. Stav Srba nakon aneksije Bosne i Hercegovine.
2. Promadžarski karakter Hrvatsko-srpske koalicije.

“Rekli smo, da glavni uzrok s čega (zbog čega, op. a.) dogovor i sastanak neće uspjeti, jest stanovište koje su zauzeli Srbi iza aneksije Hercegovine i Bosne”.¹³⁰

“Rekli smo, da je veoma malo dobre volje kod nekih faktora, a to najbolje dokazuje spor, koji je nastao u koaliciji, mnogo toga što se još krije narodu, a nadasve ono nevoljno puzanje i nagaganje sa Magjarima, koji svaki dan to bezobzirnije provagjaju svoju silu i gledaju lišiti hrvatski narod svih njegovih prava i svakoga narodnoga obilježja i slobode”.¹³¹

Ad.1. *P C H* pravi distinkciju između zahtjeva Srba u zemljama pod vlašću Austro-Ugarske “Srbi u našijem zemljama, koji vele da nijesu Hrvati”¹³² u odnosu na aspiracije Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore. U prvom slučaju, traži se neka vrsta plebiscita, za pučanstvo BiH, ili se konačna odluka prepušta međunarodnom forumu koji treba donijeti meritornu odluku o sudbini BiH. U drugom slučaju, ističe *Prava*, Srbija i Crna Gora javljaju se kao činitelji koji nastoje anektirane pokrajine izvući iz sklopa dvojne monarchije.

Ad.2. Još jednom je na udaru Riječka rezolucija, koja je u interpretaciji *Prave* prepustila Hrvatsku mađarskoj dominaciji. “Rezolucija je javno priznala, da je Hrvatska podređena Mađarskoj, i tijekom dala je najbolji povod Mađarima, da na temelju koalicijske deklaracije pašuju poviše te

¹²⁷ *P C H V/206* (1909): 1.

¹²⁸ *P C H V/170* (1909): 1.

¹²⁹ *Prava Crvena Hrvatska*, Glasnik Stranke prava u Dalmaciji: *P C H IV/155* (1908); *P C H IV/161* (1908); *P C H IV/167* (1908); *P C H IV/170* (1908); *P C H IV/196* (1908).

¹³⁰ *P C H V/206* (1909): 1.

¹³¹ *P C H V/206* (1909): 1.

¹³² *P C H V/206* (1909): 1.

tužne zemlje”.¹³³ *P C H* priznaje da se bez Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj ne može vladati, ali istovremeno postavlja i pitanje: “Kako će da gospoda zastupnici iz koalicije, stranka bez koje nije moguće u Hrvatskoj vladati, da ustanu i zatraže nešto proti onemu, što su svečano u svojoj deklaraciji izjavili?”¹³⁴ Međutim, potrebno je istaći da u ovom razdoblju nema nagadanja s Mađarima, jer je to vrijeme optužnice za veleizdajnički proces. To je optužnica protiv uhapšenih članova Srpske narodne samostalne stranke, koji su optuženi da su u jugoslavenskim zemljama Monarhije propagirali velikosrpsku ideju i revoluciju kojoj je krajnji cilj da se jugoslavenske zemlje habsburškog sklopa, uz pomoć oružanih snaga Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore, priključe Velikoj Srbiji.

P C H zaključuje kako je najvažnije pridobiti vođe srpskih političkih organizacija, ne navodeći o kojim je organizacijama riječ, a koji trebaju podržati sjedinjenje južnoslavenskih zemalja na Jugu Monarhije. Tek u tom slučaju, smatra *Prava*, moguć je sastanak prvaka političkih stranaka u južnoslavenskim zemljama habsburškog sklopa. “Po našem skromnom mnijenju, ako bi se uspješno htjela provesti akcija za sastanak glavnijih političara iz raznijeh stranaka, trebalo bi najprije doći do sporazuma sa srpskijem perjanicama, te ih navesti da se izjave pristaju li na ujedinjenje zemalja na Jugu naše Monarhije skupa sa Hrvatskom; a, kad bi taj preduvjet primili, stoprv onda moglo bi se preći na meritorno pitanje gdje i kad bi se sakupio sastanak vigjenijeh političara iz raznijeh zemalja, gdje se govori jedan jezik i gdje se kaže da je jedan narod”.¹³⁵ *Prava* smatra da bi u tom smislu kao arbitar presudnu ulogu mogla odigrati Hrvatska stranka prava, koja kao član Hrvatsko-srpske koalicije može utjecati na Srpsku narodnu samostalnu stranku. “Tim prijekim putem izašlo bi se na čistac, vigjelo bi se odmah da li su namjere i nastojanja Srba onako plemenita kako oni kažu; da li oni baš žele, da se ostvari idejal našijeh otaca i nas, kako bi tužna Hrvatska bila ujedinjena, slobodna i sretna: jer to dopokon svako rodoljubno srce iščekiva kao najvišu blagodat narodnu, da Srbi priznadu da ne mogu biti nego politički Hrvati, i prama tomu da će raditi, a onda im prosto i blagoslovljeno uživati sve moguće povlastice na temelju pravednosti. Nu dokle to ne bude razbistreno,

---

¹³³ *P C H* V/206 (1909): 1.

¹³⁴ *P C H* V/206 (1909): 1.

¹³⁵ *P C H* V/206 (1909): 1.

dok Srbi budu pričali bratimsku ljubav a istodobno priječili našoj zemlji ono dobro, koje im je priznato po državnomu i narodnomu pravu, dotle besvijesan je i nerodoljuban svaki oni, koji im nasjeda”.¹³⁶

Konačno, *Prava* u već citiranom članku pod naslovom “Vijeće ponajboljih političara iz raznih stranaka” (od 30. I. 1909.) iznosi mišljenje prema kojem bi sastanak prvaka političkih stranaka iz naših zemalja pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije trebao odlučiti o trijalizmu.¹³⁷ Dakle, dok su Mile Starčević i Stjepan Zagorac, tj. Starčevićeva stranka prava, Mate Drinković i don Ivo Prodan, tj. dalmatinska stranka prava zauzeli pozitivan stav prema problemu nacionalne koncentracije u južnoslavenskim zemljama habsburškog sklopa, formalno im se pridružuje i dubrovačka grupa oko *Prave*. Za razliku od Frankove Čiste stranke prava, *Prava Crvena Hrvatska* sudjeluje u akciji na okupljanju političkih struja, iako prvenstveno koristi spomenutu akciju za politički obračun s Koalicijom i njenom članicom, Srpskom samostalnom strankom.

Sredinom veljače 1909. *Prava Crvena Hrvatska* iznosi razloge koji su don Iva Prodana, pročelnika Stranke prava u Dalmaciji, pokrenuli da potkraj siječnja 1909. u Zagrebu, zajedno s ostalim prvacima dalmatinskih pravaša, potakne skupštinski pokret radi sjedinjenja hrvatskih zemalja s BiH.¹³⁸ Spomenuti razlozi su sljedeći:

1. Aneksijski akt realiziran je bez hrvatskog pravnog subjekta. Hrvatski i Dalmatinski sabor nisu konzultirani, a Hrvatska pragmatička sankcija iz 1712. kao da ne postoji. “Aneksija Herceg-Bosne gotova je činjenica, ali je učinjena bez ikakvoga obzira na sveta prava hrvatske krune, koja je imala biti i pitana i njezino pravo priznato izravnom aneksijom Herceg-Bosne samoj Hrvatskoj. Aneksija je provedena a da se nijesu osvrnuli na hrvatsku pragmatičku sankciju, koja je ugovorena i primljena bila od prejasnoga vladalačkoga doma i od hrvatskoga naroda mnogo prije od magjarske sankcije, i koja je davala nalog kruni, da u svoje doba osvoji drevne dijelove stare Hrvatske i prisajedini materom zemljom. Aneksija bila je provedena a da sabori Hrvatske i Dalmacije nijesu bili pitani, dakle bila je provedena očitom

¹³⁶ P C H V/206 (1909): 1.

¹³⁷ P C H V/206 (1909): 1.

¹³⁸ P C H V/208 (1909): 1.

namjerom, da se Hrvatskoj prikrati nje pravo. A kad je tako, dolazi jasno pitanje: smijedu li prestavnici puka i naroda, zastupnici u pokrajinskim i glavnim saborima sve to mučke pretrpjeti i puštati, da očita nepravica bude gotov čin? Nije li njihova prva dužnost, da dogovorno prosvjeduju, jer se sveto narodno pravo uskraćuje?”¹³⁹ Hrvatska pragmatička sankcija iz 1712. nije nikad sankcionirana. Tijekom 19. st. izvršila je snažan utjecaj na pravašku ideologiju.¹⁴⁰

2. Realna opasnost od sjedinjenja Dalmacije i Bosne bez Hrvatske s odgovarajućim negativnim posljedicama. “Sva je prilika da će Bosna i Hercegovina biti sjedinjena s Dalmacijom, a Prodan jamči da postoji takova trajna tendencija, a da je ista možda jur i odluka, a takova riješitba dočim bi nas predala u ruke njemačke drzovitosti posve bi tužnu Hrvatsku bacila u naručaj onog grdno g tatarina, koji ju davno davi i hoće da ju posve u narodnom čuvstvu uguši”.¹⁴¹

3. Slovenci pod germanskim pritiskom orijentirani na Hrvate. “Oni (Slovenci, op. a.) su davno uvi g jeli, te su poprimili državno hrvatsko pravo kao svoje, i spravni su dijeliti dobru i zlu sudbinu skupa s nama (Hrvatima, op. a.)”.¹⁴² Prvaci dalmatinske Stranke prava u postaneksijskom razdoblju namjeravaju stvoriti snažnu organizaciju u koju bi ušli i Srbi, a koja bi pored hrvatskog, aktualizirala i južnoslavensko pitanje, uključujući i Slovence.¹⁴³

P C H u ovom trenutku izražava suglasnost s Prodanovim stavovima, uz ogradu da im još nije poznato što se predviđa u vezi budućeg položaja Srba.¹⁴⁴

Don Ivo Prodan definitivno se distancirao od frankovačke struje nakon razgovora Wekerle - Frank u Budimpešti potkraj 1907. Nakon objavljivanja optužnice za veleizdajnički proces u siječnju 1909., dalmatinski pravaši i starčevićanci ne sudjeluju u oficijelnoj antisrpskoj kampanji. U postaneksijskom razdoblju Prodanova politika bliža je Mili Stračeviću.¹⁴⁵

¹³⁹ *P C H V/208* (1909): 1.

¹⁴⁰ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*: 50, 51.

¹⁴¹ *P C H V/208* (1909): 1.

¹⁴² *P C H V/208* (1909): 1.

¹⁴³ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*: 368.

¹⁴⁴ *P C H V/208* (1909): 1.

¹⁴⁵ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*: 369.

Samo tjedan dana kasnije, 20. II. 1909., u *Pravoj* se je pojavio napis "Prodanov predlog", u kojemu se dovodi u pitanje onaj dio Prodanova prijedloga koji se odnosi na status Srba u Hrvatskoj.¹⁴⁶ Osim toga, *P C H* izražava uvjerenje da ni Srbi neće prihvatiti "Prodanov predlog" ili, ukoliko ga usvoje, to će biti formalno. "Jer dopokon to je stvarati od jednoga naroda, dva naroda, od jednoga političkoga smjera stvoriti dva politička smjera, koji se posve kose; u narodu uvesti mješte miroljubive kitice ljubica zublju nesloge i rodoljubne nesnošljivosti, koja bi ucvijelila nas u našijem odnošajima a predala nas u ruke onijeh jakijeh našijeh susjeda, koji nastoje našom se slaboćom okoristiti u svoje sebične svrhe.

Žalimo za to da je taj predlog panuo s naše strane (dubrovačka struja oko *P C H* formalno pripada dalmatinskoj pravaškoj stranci, op. a.), jer po svoj prilici unijet će u naše redove jači nesklad i nesporazum, a neće dostignuti ono dobro i onu slogu, radi koje je bio iznešen: nu ipak prepuštamo vremenu, koji će najbolje dokazati, da li je bilo umjesno tijekom predlogom izaći, i da li je taj lijek bio koristan i spasonosan ljutoj narodnoj rani, koja rastače hrvatsku zemlju s ove i s one strane Velebita, gdje se opaža nešto što nigdje na svijetu, da sinovi te zemlje, koji su se u njome rodili, u njome odgojili; koji od pamtivijeka nju obitavaju, usiono nazivlju se drugijem imenom nego li što zemlja nosi".⁴⁷

Mislim da je citirani, u frankovačkom duhu koncipiran tekst, ustvari negativna reakcija *P C H* na pokušaj dalmatinskih pravaša da, u suradnji s ostalim hrvatskim političkim strankama, postave temelje novoj hrvatsko-srpskoj koaliciji koja nije odgovarala interesima dualističkih i velikoaustrijskih krugova.

U *Pravoj* se 6. III. 1909. pojavio poduži članak s istim naslovom "Prodanov predlog", u kojemu se u oštrijem tonu polemizira o istom problemu.¹⁴⁸ Zamjera se Prodanu da uzima u obranu Srbe u Hrvatskoj. "Nu zaštićivati manjinu ('Srbe') koja ugrožava državni naš opstanak-mislimo, da nije politički razborit čin. Davati im nešto što još ni sami ne imamo, to je previše".¹⁴⁹ Osim toga, autor članka R. (alias don Ante Jasprica) negoduje

¹⁴⁶ *P C H* V/209 (1909): 1.

¹⁴⁷ *P C H* V/209 (1909): 1.

¹⁴⁸ *P C H* V/211 (1909): 1.

¹⁴⁹ *P C H* V/211 (1909): 1.

što se miješaju Srbi i Muslimani, jer ove posljednje treba, po njegovu mišljenju, izdvojiti s obzirom na činjenicu da se bore samo za svoja vjerska prava. "Miješati pako 'Srbe' i Muslimane što u našem pitanju nikako ne ide, jer 'Srbi' hoće da su drugi posebni narod i kao takav hoće da bude priznat; Muslimani niti to hoće niti zahtijevaju; oni samo traže da zašтите svoje vjerske svetinje; to je velika pomutnja pojmovā".¹⁵⁰ Pisac članka dovodi u pitanje kompletan "Prodanov predlog" kao nespojiv s pravaškim načelima. "Toga radi naše je tvrdo osvjedočenje, da predlog onakav kako je sada stilizovan nije nipošto dobar, niti se može sa pravaške strane da primi. Niti ga se može onakova sa pravaškim načelima braniti".¹⁵¹ Ističe se da je neprihvatljiv za hrvatsku stranu, jer je ona iscrpila sve svoje mogućnost od Ilirskog pokreta do Hrvatsko-srpske koalicije, praveći permanentne koncesije drugoj strani. Međutim, zaključuje se da je neprihvatljiv i za srpsku stranu, jer ona teži ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom. "Sa hrvatske strane pokušalo se sa Ilirštvom, a oni nijesu htjeli; pokušalo se sa Jugoslavenštvom, a oni nikako; kušalo se sa Srbo-Hrvatštvom, a oni opet neće. Sa naše strane se pokušalo sve, i više nego ovaj predlog hoće; popuštalo su u svemu, zatajivalo se i ime samo da se što postigne - uzalud. Dakle oni neće. Ali niti mogu, ako oni kao Srbi hoće da živu. Kako da se proglase pa i političkim Hrvatima? Ako je Bosna i Hercegovina, Južna Dalmacija, Srijem, Slavonija pa čak do u sam Zagreb, sve .srpska. zemlja, kao da se stanovnici tih zemalja pretvore u Hrvate? - Nu niti smiju; a za to ih nije ni bilo na sastanku. Oni imaju dvije slobodne državnice, naše susjede, od kojih ima svaka svojih želja i pogleda, nu obe su ipak srpske. One traže da okupe oko sebe Srbe - što je i pravo - pa, kako da i naši 'Srbi' teže za čim drugim".¹⁵²

Prava Crvena Hrvatska još je dugo bila zaokupljena "Prodanovim predlogom". Članke u vrlo oštrom tonu i s pozicija stvaranja nacionalno homogene, a konfesionalno heterogene Hrvatske potpisivao je velikim slovom R nepoznati pisac. Međutim, u jednom pismu datiranom 20. IX. 1909. anonimus otkriva svoj identitet predstavljajući se javnosti kao don Ante Jasprića.¹⁵³

¹⁵⁰ P C H V/211 (1909): 1.

¹⁵¹ P C H V/211 (1909): 1.

¹⁵² P C H V/211 (1909): 1.

¹⁵³ P C H V/240 (1909): 1.

Tako npr. u jednom od svojih brojnih članaka pod naslovom “‘Srbi’ i Muslimani” don Ante Jasprica zastupa tezu da u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Dalmaciji, Hercegovini i Istri živi jedan narod, tj. hrvatski, vjerski podijeljen i na tom temelju opterećen nepotrebnim borbama. “U svim hrvatskim zemljama n. p. Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Dalmaciji, Hercegovini, Istri žive narod jedan te isti, biva Hrvati. Jedino se međusobno razlikuju po vjeri, a odatle i međusobna naša neopravdana borba. Po tome mi katolici smo Hrvati katoličke vjere, ‘Srbi’ nijesu nego Hrvati grčko-istočne vjere, Muslimani su Hrvati Muhamedova zakona, Židovi su Hrvati Moisijeva zakona i.t.d., svi smo jedan te isti narod i ništa drugo nego Hrvati”.¹⁵⁴

Autor smatra da je garancija vjerskih sloboda različitim konfesijama u gore spomenutim zemljama jedini i najvažniji problem koji treba osigurati unutar religijski raznolike hrvatske državne zajednice. Prema tome, isključuje se mogućnost priznavanja drugih naroda i narodnosnih grupa na području Hrvatske. “A što bi bilo u nas u Dalmaciji sa Talijancima, u Hrvatskoj s Magjarima? A kad bi braća Slovenci uz nas došli? A njihovi Nijemci? To nebi bila Hrvatska država, bila bi - kula babilonska”.¹⁵⁵

Dakle, *Prava* 13. II. 1909. izražava suglasnost s “Prodanovim predlogom”, uz ogradu da im još nije poznato što se predviđa u pogledu budućeg statusa Srba. Već 20. veljače, tj. uoči početka “veleizdajničkog” procesa u Zagrebu, odnos prema Srbima postao je centralni izvor neslaganja *P C H* sa spomenutim prijedlogom. Drugim riječima, *Prava* napada “Prodanov predlog” s izrazito protusrpskih pozicija.

U broju od 17. IV. 1909. pojavio se u *P C H* vrlo važan nepotpisani članak pod naslovom “Zašto smo za D.ra Franka?”.¹⁵⁶ To su neke vrste punktacije dubrovačkih frankovaca, gdje se po točkama od 1 do 7 nabrajaju osobine predsjednika Čiste stranke prava. Kao argument br. 1 navodi se da je Franka za svog nasljednika postavio Ante Starčević. Pod točkom 7 iznosi se stav prema kojem je dr. Josip Frank najdosljednije sačuvao i provodio u život idejni sustav dr. Ante Starčevića. Ostali razlozi temelje se uglavnom na argumentaciji Frankovih protivnika, koja se u ovom slučaju koristi kao argument u prilog Franka.

¹⁵⁴ *P C H* V/216 (1909): 1.

¹⁵⁵ *P C H* V/216 (1909): 1.

¹⁵⁶ *P C H* V/217 (1909): 1.

“Zašto smo za D.ra Franka?

Na taj upit najlakše nam je odgovoriti: prvo: mi smo za D.ra Franka jer ga je slavni i nigda dosta neprežaljeni Dr. Ante Starčević imenovao jedinim, pravim svojim nasljednikom u sačuvanju njegove nauke svetih narodnih amaneta; drugo: za D.ra Franka smo jer ga mrze svi šarenjaci, i to na taki grozni način da se pošteno čeljade uprav zgraža; treće: jer u dugom nizu godina nema dana, nema ure, a da nijesu ustajali sa svakim infamijama da ga omraze narodu i njegovijem čestitijem drugovima, a on je slavodobitno i na sudu i u otvorenijem člancima sve te kukavne objede i infamije opovrgavao; četvrto: jer stanoviti listovi hastimice (riječ se ne nalazi u Riječ. Jug. Ak., op. a.) izmišljaju da je on ‘u službi bečke kamarile’, a da ‘dobro naspe špaga’ (napuni džepove, op. a.); dočim drugi vele da se ‘prodao magjarskoj silovitoj orgiji’, a kad tamo on očito vojuje i proti Beču i proti Pešti; peto: jer dočim oni šuruju kriomice i sa Wekerlom i sa Justom, te hodačašću u Beč i svukud se kriomice nude, kako bi se opet jasala dočepali, dočim kako proizlazi iz Kružićeva posla, sami moljakaju i služe se nedopuštenijem srestvima; prigovaraju D.ru Franku, ako on vedra čela i uzdignute glave zamoljen pojavi se bilo kod ministra-predsjednika bilo kod bana, te dokle on vrši kao zastupnik narodnu dužnost svoju, njemu pripisuju podle namjere a da nigda to dokazati nijesu niti su mogli dokazati, dočim sebi prisvajaju neograničenu slobodu šurovati i namećati se; šesto: jer od svijeh objeda, koje su iznosili, nijedna nije prošla a da je Dr. Frank nije smrvio i učinio da bi se imali, kad bi bilo poštenja, mnogi njegovi huditelji potegnuti nase s političkoga polja; sedmo: jer kad savijesno pratimo što se u našoj domovini dogagja, došli smo do osvjedočenja da je on, Dr. Frank, postojano branio program velikoga učitelja D.ra Ante Starčevića, provagjao njegov nauk, stao kao litica nepomično u obranu narodnijeh pravica, da je svako svoje obećanje pošteno izvršio, kako ga vrši i danas i kako će ga bez dvojbe vršiti do potpune narodne pobjede. Zato smo uz D.ra Franka”.¹⁵⁷

Najveći stupanj euforije zbog izvršene aneksije susrećemo u drugoj polovici travnja 1909., dakle, mjesec dana nakon što je Rusija priznala čin ane-

---

¹⁵⁷ PCHV/217 (1909): 1.

ksije i u tom smislu djelovala na Kraljevinu Srbiju.¹⁵⁸ Uz spomenuto oduševljenje posebno se ističu dva elementa u pristupu aneksijskoj problematici:

- Nakon aneksije sve su hrvatske zemlje pod habsburškom vlašću.
- Aneksija kao korak bliže slobodi i jedinstvu hrvatske nacije.

“Mi, Hrvati, shvaćajući dobro svoju budućnost morali smo od svega srca pozdraviti aneksiju. Pod žezlom habsburgovačkim, u okviru monarhije, sad se nalaze sve hrvatske zemlje. Slobodi i jedinstvu hrvatskog naroda jedna zaprijetka manje. Da ovako ostane, Hrvat bi bio spravan i danas je spravan krv svoju proliti”.¹⁵⁹

Nešto kasnije, 8. V. 1909., u članku pod naslovom “Starčevićanci” anonimnog autora R. (alias don Ante Jasprica) nailazimo na stav prema kojem je aneksija uklonila potrebu za postojanjem dvojstva u našem stranačkom životu, npr. u Banovini i Dalmaciji.¹⁶⁰ Kao primjer ističe se slučaj dubrovačkih starčevićanaca, koji sada i formalno pripadaju Čistoj stranci prava sa sjedištem u Zagrebu za sve hrvatske zemlje. Izričito se kaže da je Frank predsjednik svih starčevićanaca. Ne samo da dubrovački pravaši sebe nazivaju starčevićancima, već istovremeno taj termin upotrebljavaju za označavanje svih sljedbenika Franka, dakle frankovaca. “Nama Starčevićancima, jer želimo sreću što bržu narodu svome, jedino mjesto Starčevićanska čista stranka prava u Zagrebu”.¹⁶¹

Na temelju izloženog možemo zaključiti da je *Prava Crvena Hrvatska* u odnosu na aneksiju BiH od 1907. do 1909. izražavala sljedeće stavove:

1. Na okupaciju BiH gleda se kao na nužan i logičan čin Austro-Ugarske Monarhije u uvjetima velikog bosansko-hercegovačkog ustanka, Sanstefanskog ugovora o miru i odluka Berlinskog kongresa iz 1878.

2. Problemu aneksije pristupa se *a priori*, tj. prihvaća se bezuvjetno, bez obzira hoće li se BiH pripojiti Hrvatskoj.

3. Aneksijski akt učvrstio je pozicije dvojne monarhije u anektiranim pokrajinama i nema te sile koja ga može dovesti u pitanje.

---

¹⁵⁸ P C H V/218 (1909): 2.

¹⁵⁹ P C H V/218 (1909): 2.

¹⁶⁰ P C H V/220 (1909): 1.

¹⁶¹ P C H V/220 (1909): 1.

4. Aneksiji se pristupa sa stajališta hrvatskog državnog prava.
5. Smatra se da je državno-pravnim aktom od 5. X. 1908. hrvatski kralj automatski postao i kraljem Bosne.
6. Aneksija kao provizorij, tj. nakon proglašenja priključenja sigurno slijedi sjedinjenje.
7. Aneksija kao korak bliže slobodi i jedinstvu hrvatske nacije.
8. Trijalizam kao najpodesnija formula za jug Monarhije.
9. Priznaje se da je aneksija provedena bez hrvatskog državno-pravnog subjekta, tj. mimo Hrvatskog i Dalmatinskog sabora.
10. Svi državljani buduće hrvatske države u političkom smislu su Hrvati. *P C H* identificira nacionalnost i državljanstvo, ne priznajući srpski nacionalni suverenitet na hrvatskom državnom teritoriju.
11. Predviđa se poštivanje konfesionalnih razlika, tj. vjerskih sloboda, ali svi se hrvatski državljani tretiraju kao politički Hrvati.

Dubrovnik

Osnovno polazište u političkoj djelatnosti *Dubrovnika* tijekom aneksijske krize bio je ekskluzivan stav o srpstvu Dubrovnika. “Danas se navršilo stoljeće od konačnoga pada slobode staroga srpskoga Dubrovnika” ili “U maju, te godine, udjoše prednje kolone vojske Napoleonove u Dubrovnik i - tu ostadoše. Tada je izdahnula sloboda srpskoga Dubrovnika”.¹⁶² U *Dubrovniku* Bosna i Hercegovina imaju tretman srpskih zemalja. List ima posebnu rubriku u kojoj se informira javnost o prilikama u srpskim zemljama. U pravilu na prvom su mjestu Bosna i Hercegovina.¹⁶³ Osim toga, negira se postojanje hrvatske nacije na tlu BiH. Za *Dubrovnik* Katolici, odnosno Hrvati u BiH egzistiraju jedino kao element germanske politike *Drang nach Osten*. “Kod katolika, čija je inteligencija hrvatska, prevladjuju reakcionarne

¹⁶² *Dubrovnik* XVII/11 (1908): 2.

¹⁶³ *Dubrovnik* XVII/12 (1908); *Dubrovnik* XVII/17 (1908); *Dubrovnik* XVII/19 (1908); *Dubrovnik* XVII/20 (1908).

struje i klerikalizam. Naprednost prema Srbima u redovima bosanskih katolika potpuno je isključena. To je ujedno njihova tragičnost, koja će ih učiniti potpuno neznatnim faktorom u politici Bosne. Borba u Bosni izražena je u sukobu dviju skroz oprečnih struja, demokratizma i klerikalizma”.¹⁶⁴

Aspekt interesa *Dubrovnika* za bosansko-hercegovačku problematiku vrlo je širok. Međutim, hrvatsko seljaštvo i radništvo kao da u ovim zemljama ne postoje. Katolici su neka vrsta amorfnе mase iz koje se povremeno regrutiraju predstavnici inteligencije u službi crno-žute monarhije.

Na udaru kritike nalazi se i jedan sloj Muslimana, koji list naziva “novčana aristokracija”, svrstavajući ga u neprijateljski tabor u odnosu na Srpsku i Muslimansku narodnu organizaciju. Proaustrijski orijentiranu srpsku struju oko dr. Lazara Dimitrijevića list prikazuje u najrnijem svjetlu.

Zapravo ovdje se cijelo bosansko-hercegovačko društvo sagledava kroz prizmu dvaju tabora: demokratskog i reakcionarnog. Prema tome, prevladava jedna vrsta crno-bijele sheme na konfesionalno-nacionalnoj osnovi.

Međutim, u *Dubrovniku* srećemo i vrlo dobra povijesno-sociološka zapažanja, posebno kada je riječ o srpskom nacionalnom pokretu na tlu okupiranih zemalja. “Od okupacije na ovamo društveni odnošaji i društvena energija u Bosni samo se diferenciraju i proširuju. Evolucija društva u Bosni, potpomognuta solidnom narodnom inteligencijom, prešla je patriarhalnu i primitivnu fazu. Iza složene borbe za crkvenu autonomiju, prešlo se u akciju za zadobijanje političkih i gradjanskih prava članova jedne moderne države”.¹⁶⁵

U predaneksijskom razdoblju, početkom svibnja 1908., *Dubrovnik* donosi “Proglas na narod” Glavnog Odbora Srpske Narodne Organizacije u Bosni i Hercegovini datiran 7. IV. iste godine. Dubrovački list prenosi ga *ad litteram*, bez komentara redakcije.

Od posebnog interesa je činjenica da Srpska narodna organizacija u BiH kao svoj temeljni cilj borbe ističe potpunu autonomiju, uz poštivanje međunarodnih ugovora relevantnih za državno-pravni status ovih pokrajina, u prvom redu berlinskog ugovora i carigradske konvencije. Ovaj dokument od-

¹⁶⁴ *Dubrovnik* XVII/27 (1908): 1, 2. Članak potpisan velikim slovom V.

¹⁶⁵ *Dubrovnik* XVII/27 (1908): 1, 2. Članak potpisan velikim slovom V.

bacuje bilo kakvu revolucionarnost, ističući evoluciju kao put koji preko građanskih sloboda i parlamenta vodi ostvarenju autonomije. “Proglas na narod” polazi sa stajališta da je samo birokratski sustav bio kadar izmisliti velikosrpsku opasnost, kontakte s inozemstvom kao i veleizdajničke tendencije.¹⁶⁶

U delikatnoj situaciji, nakon mladoturske revolucije i donošenja Ustava iz 1876., tj. sredinom kolovoza 1908., *Dubrovnika* tiska nepotpisani članak pod naslovom “Za ustav u Bosni” u kojem se naglašava kako je vrlo shvatljivo da turski ustav nailazi na veliki odjek u Bosni s obzirom na činjenicu da “su to provincije turske imperije predate Austriji na privremeno uređenje”.¹⁶⁷ Nastavljajući raspravljati o nužnosti Ustava i za bosanskohercegovačke zemlje, ističe se kako je mladoturska akcija posebno zabrinula “gospodu u Beču”. Navodi se bečki list *Neue Freie Presse* koji se zalaže za uvođenje ustavnog stanja, dokazujući kako su odjednom ove provincije toliko politički sazrele da im se mora omogućiti konstitucionalno uređenje. Uz to, austrijski je list počeo dijeliti velike komplimente Srbima u okupiranim pokrajinama. *Dubrovnika* izražava nepovjerenje prema bečkim obećanjima, ukazujući na činjenicu da se istovremeno šalju naređenja za hapšenje Srba po Hrvatskoj.¹⁶⁸ “Ustav u Turskoj svakako je bacio u nezgodan i tijesan položaj vladu bosansku a onim u Beču nametnuo je grdnu glavobolju, jer dati ustav Bosni i Hercegovini kao austrijskim provincijama ne mogu i ne smiju, a u drugoj formi zajamčiti slobodu ovim nesretnim zemljama to neće, pa koliko god oni obećavali, jer ne ide u račun sistemu koji bi htjeli podržavati”.¹⁶⁹

Istovremeno, *Crvena Hrvatska* piše: “Prepadoše se gospoda u Beču. Dok se nije uveo u Tursku ustav, do tada se je iz vladinih krugova i po njemačkim novinama često čitalo, da narod u Hercegovini još nije dozreo za ustav. Sad, kad je sultan podao Turskoj ustav, prepadoše se gospoda u Beču, da turski ustav ne bi utjecao na prilike u Bosni, pa im je odmah preko noći bosanski narod dozrio za ustav. Prve njemačke novine raspisale se, da treba ustav u Bosnu uvesti, a za njima se eto požurio vrhovni upravitelj Bosne,

¹⁶⁶ *Dubrovnika* XVII/18 (1908): 3.

¹⁶⁷ *Dubrovnika* XVII/33 (1908): 4.

¹⁶⁸ *Dubrovnika* XVII/33 (1908): 4.

¹⁶⁹ *Dubrovnika* XVII/33 (1908): 4.

ministar Burian”.¹⁶⁹

Tri dana nakon proglašenja aneksije, *Dubrovnik* tiska članak pod naslovom “Aneksija je proglašena!”¹⁷⁰ To je prva reakcija lista na novonastalu situaciju izazvanu jednostranim potezom dvojne monarhije. “Govorilo se, nagadjalo se i nadalo se, ali ko je i naj sigurniji bio, da će aneksija okupiranih zemalja uzslijediti, nije se nadao da će to biti baš u ovaj čas. Svak je vidio da se iz naj skorijih događaja dalo slutiti da aneksija predstoji, svak je razumio, da Austro-Ugarska ne će nikako te zemlje pustiti, - to su naročito isticale posljednje bečke novine - ali je eto izvršena prije nego se je iko nadao”¹⁷². U nastavku se navodi da se Franjo Josip u proglasu stanovništvu pozvao na pravo krune Sv. Stjepana na BiH.¹⁷³

Sredinom listopada 1908. *Dubrovnik* se nešto šire osvrće na problematiku okupacije i aneksije. U povijesnoj retrospektivi ukazuje se na činjenicu da je u periodu od 1878. do 1908. berlinski međunarodni ugovor bio neka vrsta faktora ravnoteže na Balkanu. Opasnost od aneksije bila je permanentno neutralizirana postojanjem međunarodnopravnih akata. Provizorij utemeljen 1878. i 1879. prolongirali su interesi velikih sila, sprečavajući na taj način njegovo ukidanje. Apeli iz okupiranih pokrajina ostavljaju Europu ravnodušnom, a s obzirom na činjenicu da je za velike sile primarno pitanje očuvanja *statusa quo*. Navodi se kako je europska javnost u predaneksijском razdoblju bila iznenađena austrijskom antisrpskom kampanjom.¹⁷⁴

Prelazeći na problematiku aneksije, *Dubrovnik* sam čin aneksije naziva “austrijskim historičnim djelom” realiziranim bez sile, uz pomoć jedne deklaracije. Naglašava se da nije izvršena uobičajenim proceduralnim putem, već je rezultat negacije člana XXV. Berlinskog ugovora. Za Austriju se kaže da je izabrala povoljan trenutak za pripojenje, kad je Engleska zauzeta problemom Egipta, Francuska Maroka, Italija istočnojadranskim kompleksom, a Rusija svojom starom imperijalističkom opsesijom izlaska na Mediteran. Smatra se da je u takvoj konstelaciji i Monarhija sebi uzela za pravo da inkorporira teritorij kojim ionako vlada već tridest godina.¹⁷⁵ Međutim,

¹⁷⁰ C H XVII/64 (1908): 4.

¹⁷¹ *Dubrovnik* XVII/41 (1908): 5.

¹⁷² *Dubrovnik* XVII/41 (1908): 5.

¹⁷³ *Dubrovnik* XVII/41 (1908): 5.

¹⁷⁴ *Dubrovnik* XVII/42 (1908): 1.

posebno je interesantan stav *Dubrovnika* kad u atmosferi opće uzrujanosti i psihološke napetosti, što se posebno manifestira u Kr. Srbiji i Kr. Crnoj Gori, zauzima ton trezvenog i hladnog rezoniranja. “Promjena stanja anektiranja Bosne i Hercegovine i za nas Srbe je jedan akt, koji nam, prama današnjim prilikama mora da nametne više hladnog premišljanja nego li da nam ulije ratobornog duha. Takovi treba da se uzdržimo”.¹⁷⁶

Četvrt stoljeća kasnije jedan od urednika *Dubrovnika*, Dubrovčanin Srbin-katolik Kristo Dominković piše: “Dodjoh u Dubrovnik. Naidjoh na potištenost. Otmica Bosne i Hercegovine sa strane Austrije porazno je delovala na Srbe dubrovčane. Još poraznija je bila konstatacija, da je tadašnja Srbija bila po spremi još nedorasla da i pomisli upuštati se u koštac sa tako močnom Austrijom, koja i ispred velike Rusije ima kuraži, da izvrši ovaku jednu otmicu”.¹⁷⁷ U nastavku Dominković piše: “Ja sam tada bio urednik *Dubrovnika* i, kad mi je saopšteno da se, zbog poslednjih političkih događaja a i zbog slabe materijalne strane, misli privremeno obustaviti izlaženje lista, ja se odlučih da ga sam i kao vlasnik i kao urednik na sebe preuzmem. Tako je i bilo. Borbu koju sam izdržao od tada pa do poslednjeg broja, kad me uoči rata zatvoriše, najbolje ilustriraju sami godišnjaci *Dubrovnika*.”¹⁷⁸ Iskaz bivšeg urednika *Dubrovnika*, iako nastao dvadeset i pet godina kasnije, u posve različitoj političkoj i kulturnoj atmosferi, jasno svjedoči da o nekom ratobornom duhu redakcije lista ne može biti ni govora.

Točno mjesec dana nakon proglašenja aneksije, *Dubrovnik* tiska članak pod naslovom “Ko traži rata?” u kojem se dosta jasno stavlja do znanja da je to Austro-Ugarska.¹⁷⁹ Osim toga, dvojna monarhija se predstavlja kao glavni činilac u sprečavanju gospodarske i političke emancipacije Kr. Srbije potkraj 19. i početkom 20. st. Naglašava se da čak i nakon pada Obrenovića Austrija ekonomskim pritiskom pokušava restaurirati političku ovisnost Srbije. No, od posebnog je interesa interpretacija odnosa Srba Habsburške Monarhije prema ostalim Srbima. “Mi, kao Srbi, volimo Srbe pa gdje god oni živjeli; mi moramo s oduševljenjem da pratimo svaki njihov pokret ako on urodi dobrim plodom, a sa bolom u duši osjećamo svaki otpor i neuspjeh

¹⁷⁵ *Dubrovnik* XVII/42 (1908): 1.

¹⁷⁶ *Dubrovnik* XVII/42 (1908): 1.

¹⁷⁷ *Narodna odbrana* VIII/49-50 (1933).

¹⁷⁸ *Narodna odbrana* VIII/49-50 (1933).

¹⁷⁹ *Dubrovnik* XVII/45 (1908): 1.

njihovih opravdanih napora. To je jedan prirodan fakat, koga mi nećemo i ne smijemo nikada poricati, jer bi tad naše držanje bilo, u najmanju ruku, ne-prirodno”.¹⁸⁰

Posebno je značajno da se u istom članku nezavisnost Bugarske i aneksija BiH tretiraju kao fatalni za Srbiju i srpsku naciju uopće. “Bugarska je uz prijateljsku Austro-Ugarsku, postala nezavisna i kraljevinom; Austro-Ugarska je bez odobrenja velikih sila, proglasila aneksiju Bosne i Hercegovine, - dva velika fakta koji Srbiji zadaju sudbonosni udar i dovode u pitanje ne samo njezinu zavisnost nego i opstanak Srpstva uopšte”.¹⁸¹

Članak “Teški grijesi”, tiskan u političkom tjedniku *Dubrovnik* 12. XI. 1908., polazi sa stajališta da su germanizacija, centralizam i klerikalizam negativni temelji na kojima počiva Habsburški Imperij. “Germanizam, centralizam i klerikalizam to su naj jače ali u isto vrijeme i naj pogrešnije osnove, na kojim se odavna podržava vladavina u Austriji”.¹⁸² Konstatira se da Njemačka nije u stanju sama provoditi germanizaciju, zbog čega Habsburška Monarhija treba preuzeti na sebe jedan dio ogromnog tereta nacionalne asimilacije. Anonimni autor članka ukazuje na činjenice da je Bismarck, shvaćajući dimenzije slavenskog etničkog kompleksa, formulirao poznatu misao “Kad ne bi bilo Austrije, trebalo bi je stvoriti”, koja doživljava trijumf u Berlinu 1878. U nastavku susrećemo uobičajeni stav prema kojem Berlinski međunarodni ugovor, odnosno čl. XXV. istoga kata, otvara put germanskom *Drang nach Osten*. Okupacija BiH tretira se kao trenutačno olakšanje, nakon kojeg dolaze novi oblici pritiska i uzurpacije. Slijedi već poznati stav o autohtonom srpskom i fabriciranom hrvatskom elementu njemačkog porijekla. “Domaći elemenat potisnut je po malo iz javne službe, a po Bosni i Hercegovini namjestiše samo švabe, katolike, koji su morali da se prozovu Hrvati, a da potisnu domaći srpski elemenat”.¹⁸³

Kompletna politika Austro-Ugarske Monarhije od 1878. do 1908. prikazuje se kao pripremanje terena za aneksiju. Razmišljajući nadalje o fenomenu akulturacije, ističe se da je proces germanizacije lakše ostvarljiv u zemljama zapadnog kulturnog kruga nego u zemljama gdje dominira orijental-

¹⁸⁰ *Dubrovnik* XVII/45 (1908): 1.

¹⁸¹ *Dubrovnik* XVII/45 (1908): 1.

¹⁸² *Dubrovnik* XVII/46 (1908): 1.

¹⁸³ *Dubrovnik* XVII/46 (1908): 1.

na kultura. “Ondje, gdje je dopro jači utjecaj zapadne kulture, za germanizaciju je bilo plodnije zlo, a gdje je prestajala zapadna a više vladala orijentalna kultura, tu je otpor bio jači”.¹⁸⁴

Od posebnog interesa može biti tumačenje *Dubrovnik* koje se odnosi na zahtjeve Kraljevine Srbije za teritorijalnim kompenzacijama nakon proglašenja aneksije. “Ali i to zahtjevanje kompezacije, ma koliko ono izgledalo nepolitičko, psihološki je opravdano. U prvi mah je srpskoj vladi, svakako, bio jasan samo strahovit fakat, da je Austro-Ugarska, anektirajući zemlje u kojima je pretežniji srpski elemenat, znatno proširila svoje granice. Savršeno logičan zaključak toga prvobitnoga shvatanja bio je energičan zahtjev, da se i Srbiji stvori mogućnost da proširi svoje granice. Na taj je način stvoren pojam o kompezaciji i jedino se na taj način može psihološki objasniti taj zahtjev. Ali kad je prva zaprepaštenost prošla i kada je cio svijet u Srbiji bio svijestan da se tim zahtjevom srpske vlade prećutno priznaje aneksija Bosne i Hercegovine, onda se počelo realnije razmišljati i, prema tome, počeli su se stvarati realniji zahtjevi, koji ne samo da će Srbiju prikazati kao jednu svijesnu zemlju, nego kao i jedan odista stožer Srpstva, koji, u prvom redu, zastupa interese svega Srpstva”.¹⁸⁵

Iz svega proizlazi da je zahtjev za kompenzacijom politički promašaj izazvan psihološkim šokom. Međutim, tumačenje ipak ostaje nejasno, jer aneksija nije predstavljala čin teritorijalnog širenja Austro-Ugarske Monarhije, već akt trajnog zaposjedanja već zaposjednutog teritorija.

Nakon napuštanja zahtjeva o teritorijalnoj kompenzaciji, Kraljevina Srbija inzistira na autonomiji BiH u okviru Osmanskog Carstva. Novi srpski zahtjev *Dubrovnik* posebno podcrtava: “Autonomija Bosne i Hercegovine u okviru turske imperije sa jednim guvernerom, koji ni u kojem slučaju ne bi smio da bude ni Austrijanac ni Nijemac”.¹⁸⁶ Ovaj novi zahtjev Srbije *Dubrovnik* smatra pravednim, vjerujući u njegovu realizaciju s obzirom na činjenicu da su ga inicirale i da ga podržavaju Velika Britanija i Rusija.¹⁸⁷

Potkraj studenog 1908. u *Dubrovniku* susrećemo neka interesantna gleda-

¹⁸⁴ *Dubrovnik* XVII/46 (1908): 1.

¹⁸⁵ *Dubrovnik* XVII/47 (1908): 1. »Zahtjevi kraljevine Srbije.« Anonimni autor potpisao je članak velikim slovom T.

¹⁸⁶ *Dubrovnik* XVII/47 (1908): 1.

¹⁸⁷ *Dubrovnik* XVII/47 (1908): 1.

nja na aneksijski problem.¹⁸⁸ To su:

- Austrijska vladavina u Bosni i Hercegovini ocjenjuje se negativno. Akcent je na ljudima, birokratima, lošim upravljačima. “Trideset je godina kako su Bosna i Hercegovina predate Berlinskim Ugovorom Austriji na privremenu okupaciju, da u tim zemljama uvede red i mir. Kroz to vrijeme na upravi ovih zemalja namješteni su ljudi, koji su sve drugo radili osim onoga što je njihova dužnost bila, tako da su tamošnjoj našoj braći bili više tirani nego upravitelji, te je taj jadni narod kroz ovo dugo vrijeme više puta prosvjedovao i memorandumima i deputacijama i različitim tužbama, ali nije ništa pomoglo, jer se njihov glas nije čuo”.¹⁸⁹

- Na temelju iskustva od tri desetljeća zaključuje se da nakon proglašenja aneksije situacija može biti samo lošija, s obzirom na činjenicu da je odgovornost Monarhije za anektirane pokrajine pred Europom prestala. “Kad se je ovakav sistem provadao kroz punih trideset godina okupacije, kroz vrijeme, koje mora da nosi odgovornost pred Evropom, je li nam se onda mogla pred oči stvoriti i malo utješljivija slika na glas da je izvršena aneksija, s kojom se dobija apsolutno gospodstvo bez odgovornosti prama drugome?”¹⁹⁰

- *Dubrovnik* nam sugerira zaključak: iz negativne historijske prakse proizlazi i negativan odnos prema aneksiji. “Kakvo je raspoloženje moglo nastati kod nas Srba ovim najnovijim događajem, koji je eto grdno zamutio i čitavu političku atmosferu Europe? Nas, proglašenjem aneksije, ne zanima, ako hoćete baš ni malo, je li ovaj događaj izveden zakonito, ili je sam fakat prekršaj kakvog međunarodnog ugovora”.¹⁹¹

- Napominje se da Srbe u Monarhiji u prvom redu interesira budućnost braće u Bosni i Hercegovini, a ne širenje granica Austro-Ugarske Monarhije. “Širenje granica Austro-Ugarske monarhije aneksijom Bosne i Hercegovine kod nas Srba u monarhiji ne izazivlje neraspoloženje ali nas s druge strane baca u očajnost sudbina naše braće u tim zemljama, koji su i do sada upropašteni”.¹⁹²

¹⁸⁸ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1.

¹⁸⁹ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1.

¹⁹⁰ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1.

¹⁹¹ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1.

¹⁹² *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1.

- Naglašava se kako aneksija ne bi nikad izazvala sukobe da je bilo pravde i zakonitosti. "Da je u tim zemljama vladao zakon i pravda, aneksija ne bi nikada bio jedan događaj, koji bi bio kadar da izazove bilo kakve trzavice, a kamo li ovako mutno stanje, gdje se stavio na ratnu nogu Istok prama germanskom Zapadu".¹⁹³

Istovremeno, *Dubrovnik* upozorava da se aneksija nije mogla zamisliti bez odobrenja velikih sila.¹⁹⁴ Ljudi su je na neki način predviđali, međutim, bili su uvjereni da je za taj diplomatski potez nužan *placet* i ostalih sila potpisnica međunarodnih ugovora koje su zacrtale sudbinu Bosne i Hercegovine potkraj sedamdesetih godina 19. st. Jednostrani i iznenadni potez Austro-Ugarske Monarhije, nastavlja list, morao je izazvati tako burnu reakciju s obzirom na činjenicu da je europska politička konstelacija protkana vrlo osjetljivim nitima diplomatske međuzavisnosti. I konačno, iznosi se mišljenje da je rat izbjegnuto zahvaljujući samo jednom prijedlogu, koji je imao u vidu novu međunarodnu konferenciju. Ovdje se misli na inicijativu ruskog ministra vanjskih poslova Izvolškog, njegov projekt programa rada neke vrste novog Berlinskog kongresa. Zanimljivo je razmišljanje dubrovačkog lista na temu tog europskog skupa koji treba riješiti težak problem vezan za sudbinu BiH, kao i niz drugih relevantnih međunarodnih pitanja: s jedne strane ruski je prijedlog značio smirivanje duhova, međutim s druge strane, odlaganje konferencije i njen negativan ishod vode u rat. "Ne ćemo da budemo proroci, ali oblaci što se izvijaju iz balkanskog vulkana kao da sadrže i preveć munjevine i prvi grom što iz njih upali, udariće u krater vulkana, da slobodno iz svoje utrobe ruši, što oko sebe uhvati. Daj Bože, da se prevarimo, ali nekako mutno, baš odviše mutno!"¹⁹⁵

Nastavljajući pisati o problematici rata ili mira, *Dubrovnik* sredinom prosinca 1908. piše o dva rata, gospodarskom koji je već počeo i Monarhiji nanosi ogromne gubitke zbog bojkota austro-ugarskih proizvoda, poglavito na turskom tržištu, i pravom ratu koji se neće moći izbjeći.¹⁹⁶ U tom kontekstu naglašava se uloga balkanskog pitanja u europskoj politici, uz napomenu

¹⁹³ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1.

¹⁹⁴ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1, 2.

¹⁹⁵ *Dubrovnik* XVII/48 (1908): 1, 2.

¹⁹⁶ *Dubrovnik* XVII/50 (1908): 1. Članak »Dva rata.« zabranjen je Odlukom Č. K. Okružnog Suda u Dubrovniku 12. XII. 1908. (Poslovni broj Pr. 10/8)

da se problem poluotoka ne može riješiti bez balkanskih država, s obzirom na činjenicu da je u pitanju sudbina cijelih naroda a ne pojedinih država. Kao primjer balkanskih naroda koji preuzimaju inicijativu navodi se slučaj carinskog rata i mladoturske revolucije, a sve su to, u krajnjoj liniji, tendencije koje vode slabljenju politike *Divide et impera*, odnosno afirmaciji devize “Balkan balkanskim narodima”.

Konačno se ipak mora izdvojiti stajalište *Dubrovnika* prema kojem je austro-ugarska diplomacija, povukavši poteze prema aneksiji, izazvala gospodarski rat i istovremeno povukla cijeli Balkan u sukob s Habsburškom Monarhijom. “Kad se pomisli da je glavna podloga ekzistenci država i naroda ekonomska strana, onda se može lako i shvatiti sva težina jednog jakog i razgranatog ekonomskog rata. Aneksijom Bosne i Hercegovine austro-ugarska diplomacija već je izazvala ekonomski rat, u kom je protiv Austro-Ugarske pobunila gotovo čitav Balkan”.¹⁹⁷

Podržavajući projekt ruskog ministra vanjskih poslova Izvolškog o sazivanju međunarodne konferencije, *Dubrovnik* sredinom siječnja 1909. negativno reagira na vijest da su se Austro-Ugarska i Turska djelomično sporazumjele za BiH.¹⁹⁸ “Aneksijom Bosne i Hercegovine nije se našla povrijeđena u svom interesu samo Turska već i Srbija i Crna Gora, a što je najviše, tim je bio povrijeđen jedan međunarodni akt, Berlinski Ugovor, a o tome valja da se vodi naj više računa, te je upravo nemoguće riješenje današnje krize bez jedne konferencije, na kojoj bi se imala raspravljati snaga i valjanost Berlinskog Ugovora”.¹⁹⁹ U nastavku *Dubrovnik* se pita: “A osim svega ovoga izbija još jedno pitanje: Kako se je moglo trgovati s narodom Bosne i Hercegovine a da se njega ni ne pita?”²⁰⁰

Nešto kasnije, tj. 26. I. 1909., *Dubrovnik* piše: “Prosudujući dakle razvoj događaja poslije austro-ugarskog sporazuma, može se lako shvatiti, kako je on u istinu otklonio pogibao rata, ali samo na izvjesno vrijeme, dok se lako može dogoditi, da baš taj sporazum bude fatalan za blizu budućnost, u koliko se odnosi na mirno riješenje balkanske krize”.²⁰¹

¹⁹⁷ *Dubrovnik* XVII/50 (1908): 1.

¹⁹⁸ *Dubrovnik* XVIII/1 (1909): 1.

¹⁹⁹ *Dubrovnik* XVIII/1 (1909): 1.

²⁰⁰ *Dubrovnik* XVIII/1 (1909): 1.

²⁰¹ *Dubrovnik* XVIII/3 (1909): 1.

Međutim, sporazum između Austro-Ugarske i Turske konačno je sklopljen tek mjesec dana kasnije, 26. II. 1909., kada se Turska za kompenzaciju od dva i pol milijuna funti sterlinga definitivno odrekla nominalnog suvereniteta nad BiH.²⁰² Istog dana *Dubrovnik* u svom članku “Kritični položaj” piše: “Pitanje mira i sredenosti, ne samo na balkanskom poluostrvu već u čitavoj Europi, nalazi se danas u vrlo kritičnom položaju, pa koliko god se taj mir isticao i koliko god se davale izjave i garancije sa svih interesovanih strana, da se jedino na tome radi, da se uzdrži europski mir i da se nađe mirni put riješenju današnjeg mutnog stanja. Baš ovaj mir, koji u svojoj jakosti datira od proglašenja aneksije BiH, najviše je i doprinio današnjem kritičnom položaju, i time dao jasnu svjedodžbu, da naglasivanje mira, pa s kojegod strane dolazio, nije bilo iskreno, već je to bila samo maska, pod kojom se je krila diplomatska lukavština za kombinacije eventualnih događaja, koji su sada baš na pragu”.²⁰³ Aneksijska kriza ulazi u završnu fazu kada je rat stvarno izgledao neizbježan. “Držanje Rusije, - koja je do jučer jednako sa ostalim silama opominjala Srbiju da miruje, - odjednom se je okrenulo. Potonje vijesti sa sigurnošću tvrde, da je zvanična Rusija izjavila, da će biti sasvim na strani Srbije ako dođe do oružanog sukoba između nje i Austro-Ugarske”.²⁰⁴

Nešto kasnije, 9. III. 1909. pojavio se u *Dubrovniku* članak “Nova faza” u kojem se informira javnost da je novoj srpskoj koncentracijskoj vladi Stojana Novakovića sugerirano od strane ruske vlade da rješenje spornih pitanja prepusti velikim silama.²⁰⁵ *Dubrovnik* se pita: “Što je nagnalo petrogradski kabinet, da daruje Srpstvo ovakovom preporukom, teško je znati. Moguće, ali je teško tome vjerovati, samo prijateljska brižljivost za Srbiju?!”²⁰⁶

S obzirom na činjenicu da Austro-Ugarska i Njemačka nisu ni pomišljale da balkansko pitanje prepuste odluci velikih sila potpisnica Berlinskog ugovora, opasnost od izbijanja rata približavala se vrhuncu. Neposredno nakon što se saznalo da je obitelj austro-ugarskog poslanika J. Forgácha napustila Beograd, u *Dubrovniku* se pojavio članak “U posljednjem času” u kojem

---

²⁰² V. P. Potemkin, *Istorija diplomatije*. Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke, 1949: 172, 173.

²⁰³ *Dubrovnik* XVIII/12 (1909): 1.

²⁰⁴ *Dubrovnik* XVIII/12 (1909): 1.

²⁰⁵ *Dubrovnik* XVIII/15 (1909): 1.

²⁰⁶ *Dubrovnik* XVIII/15 (1909): 1.

se naglašava da bi upravo Beč mogao spasiti europski mir.²⁰⁷ “Svakako ovaj nas glas još jače ubjeđuje, da se mir nalazi u posljednjem času, i ako se baš sada ne dogodi kakav nagli preokret, doživjet ćemo strašni pokolj, u kom će mnogo bratske krvi da padne. A Beč bi ipak i u ovom posljednjem času mogao da krvavi korak okrene na pravu stazu mira, i da časno izađe iz teškog položaja, u koji je našu monarhiju uvalila nagla i nepromišljena politika ministra vanjskih poslova”.²⁰⁸

Post festum, nakon što je Rusija 25. III. 1909. priznala aneksiju BiH, *Dubrovnik* izvodi zanimljiv zaključak: “Kritično i mutno stanje kao da se kreće k svome kraju, te se nalazimo u prijelazu k miru. I ako se brzo dođe do faktičnog mira, onda neka maleni slobodno razmišljaju, kako su bili jaki i silni za ono kratko vrijeme, kada su veliki od njih činili računa jer su im bili potrebni”.²⁰⁹

Iako izražava zadovoljstvo činjenicom da do rata nije došlo, *Dubrovnik* smatra da je iznenadni završetak aneksijske krize rezultat potpunog sloma ruske balkanske politike, koja činom priznanja aneksije nije uklonila uzroke aneksijske krize. U tom kontekstu zaključuje se da je rat samo odgođen, predviđajući da će budući biti još teži od privremeno otklonjenog.²¹⁰

Načelni stavovi *Dubrovnika* prema aneksiji BiH mogli bi se sažeti u sljedećim odrednicama:

- Aneksija je jednostrani diplomatski potez Austro-Ugarske Monarhije kojim se krše međunarodni ugovori iz 1878. i 1879., relevantni za status okupiranih zemalja.
- Aneksija je provedena bez upotrebe sile.
- Čin pripojenja dovodi u pitanje nezavisan položaj Srbije.
- Pripojenje dovodi u pitanje opstanak srpske nacije.
- Monarhija aneksijom dobiva apsolutnu dominaciju nad anektiranim pokrajinama.
- Negativno povijesno iskustvo rezultira negativnim odnosom Srba prema

²⁰⁷ *Dubrovnik* XVIII/18 (1909): 2.

²⁰⁸ *Dubrovnik* XVIII/18 (1909): 2.

²⁰⁹ *Dubrovnik* XVIII/21 (1909): 1.

²¹⁰ *Dubrovnik* XVIII/22 (1909): 1.

aneksiji.

- Aneksija je prouzročila ekonomski rat.
- Aneksijom su Srbi dovedeni pred gotov čin.

ZAKLJUČAK

Rezimirajući sve relevantne komponente u stavovima dubrovačkih listova prema aneksiji BiH, jasno se uočavaju znatne razlike u pristupu aneksijskom problemu. Dok *Prava Crvena Hrvatska* otvoreno pozdravlja aneksiju, *Crvena Hrvatska*, iako suzdržana, stvarno odobrava aneksiju BiH. Nasuprot njima, *Dubrovnik* osuđuje aneksiju. Dok *P C H* u aneksiji vidi korak prema rješenju hrvatskog pitanja u integralnom smislu, za *C H* aneksija potencijalno vodi približavanju južnoslavenskih naroda u Monarhiji. Nasuprot *C H* i *P C H*, za *Dubrovnik* aneksija dovodi u pitanje opstanak srpske nacije i nezavisan položaj Srbije. Prema tome, *P C H* u pitanju aneksije uglavnom zastupa ekskluzivno hrvatstvo, *Dubrovnik* nastupa s velikosrpskih pozicija, a *C H* aneksiji pristupa sa stajališta ideje južnoslavenske uzajamnosti.

Crvena Hrvatska želi suradnju hrvatskih i srpskih političkih struja, *Prava Crvena Hrvatska* zastupa hrvatski ekskluzivizam u Hrvatskoj i BiH, a *Dubrovnik* negira hrvatsku naciju u BiH, ističući istovremeno da je Dubrovnik srpski grad.

Razlike u stavovima dubrovačkih listova prema aneksiji BiH rezultat su dijametralno različitih ideoloških pozicija triju dubrovačkih političkih stranaka. Samostalna organizacija Hrvatske stranke, na čelu s dr. Perom Čingrijom, predstavlja više slojeve hrvatskog građanstva u Dubrovniku i vidi rješenje hrvatskog pitanja u jugoslavizmu, tj. povezivanju južnoslavenskih naroda u Monarhiji. Specifična dubrovačka pravaška struja na čelu s don Antom Ljepopilijem, kao predstavnik dijela katoličkog klera i trgovačko-obrtničkog sloja u Dubrovniku, rješenju hrvatskog pitanja pristupa u isključivo hrvatskom okviru, s osloncem na dinastiju. Srpska struja pod vodstvom Srba-katolika na čelu s dr. Antunom Pugliesijem, kao predstavnik srpskog kapitala u Dubrovniku zastupa velikosrpski koncept.

Za razliku od Hrvatske stranke prava, tj. *Hrvatske*, samostalna organizacija Hrvatske stranke u Dubrovniku, tj. *Crvena Hrvatska* nije kraljev aneksijski akt proglasila "najvećim udarcem hrvatskom državnom pravu u posljed-

njih šezdeset godina” niti je izrazila zahvalnost vladaru što nije dozvolio podjelu Bosne i Hercegovine. Dok se Hrvatska stranka prava, inzistirajući na sjedinjenju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, pozivala na program Stranke prava iz 1894., Samostalna organizacija Hrvatske stranke isticala je aneksiju kao eklatantan primjer, koji pokazuje da prava bez sile nemaju veliku vrijednost.

Kritički stav Samostalne organizacije Hrvatske stranke prema matičnoj dalmatinskoj Hrvatskoj stranci naročito je izražen u jeku aneksijske krize. Istaknuto je da su sljedbenici dr. Pera Čingrije napustili Hrvatsku stranku u rujnu 1908., kad je vodstvo stranke prešlo u ruke prvaka austrofilске orijentacije na čelu s dr. Vickom Mihaljevićem. Na samom početku 1909. *C H* piše: “Hrvatska stranka ne može da se otrese mrtvila i elemenata, koji su do toga stanja doveli”.²¹¹ Sredinom veljače 1909. *C H* ističe da za austrofilsku politiku nema opravdanja nakon aneksije BiH i neposrednih priprema za veleizdajnički proces u uvjetima prometne izoliranosti Dalmacije.²¹² “Ne radi se o tomu, smijemo li mi surađivati s vladom bečkom za dobro pokrajine - to je pitanje riješio već pok. Klaić, kad su naši zastupnici prvi put išli u Beč. Njih ne bi bio Beč vidio, kad ne bi onda Narodna stranka, a poslije sve druge iza nje osjetile bile potrebu, da bude u Beču naših zastupnika za obranu dalmatinskih interesa. Ne radi se ni o tomu, da li zemaljski odbor ima biti u svezi s vladom. Odbor i zastupnici za to su i izabrani, da budu tumačem želja zemlje, i u Zadru i u Beču, pa o tom ne može biti ni rasprave među ozbiljnim ljudima. Rasprava može biti samo, da li naši zastupnici i naš odbor zemaljski taj odnošaj pravo shvaćaju, ili su ga iskrivili tako, da mješte biti tumačem narodnim postali su tumačem vlade”.²¹³ Međutim, dok je Samostalna organizacija Hrvatske stranke radi Srba izbjegavala isticati pravo Hrvatske na Bosnu, Hrvatska stranka je na sastanku stranačkih prvaka u Splitu 14. I. 1909. izričito zahtijevala sjedinjenje BiH s Hrvatskom. “Uvažavajući činjenicu, da su vladarskim aktom Bosna i Hercegovina bile anektirane monarhiji, stojimo na stanovištu, da se ove zemlje - koje sa Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom sačinjavaju teritorijalnu cjelinu, u kojoj živi jedinstven narod Hrvati i Srbi, sjedine u jedno samostalno državno tije-

---

²¹¹ *C H* XIX/1 (1909): 1.

²¹² *C H* XIX/13 (1909): 1.

²¹³ *C H* XIX/13 (1909): 1.

lo, što nalazi uporišta i u historičnim pravima kraljevine Hrvatske”.²¹⁴ Dakle, temeljna razlika u odnosu na problem sjedinjenja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom između Hrvatske stranke i Samostalne organizacije Hrvatske stranke bila je u taktici, jer je i Čingrijin krug smatrao da je BiH mjesto u hrvatskom sklopu, iako pravo Hrvatske na Bosnu nije želio isticati zbog osjetljivosti hrvatsko-srpskih odnosa u razdoblju aneksijske krize.

Dubrovačku pravašku skupinu oko *P C H* odlikuju brojne posebnosti. Dok je Frankova stranka nastala u uvjetima Khuenovog režima, koji sustavno vodi politiku oslonca na srpsko građanstvo protiv hrvatskog, pravaška struja u Dubrovniku kao izraziti protivnik “novog kursa” pojavila se u vrijeme nastanka velikoaustrijskog kruga u Beču, koji za ostvarenje velikoaustrijskog, protudualističkog projekta traži oslon kod Hrvata i Rumunja. Dok je Frankova stranka dugi niz godina bila prožeta antiklerikalnom tradicijom, vodstvo dubrovačke frankovačke struje bilo je sklono klerikalnoj orijentaciji. Za razliku od Franka, koji je u aneksijskom razdoblju oscilirao između velikoaustrijskih i dualističkih krugova, pravaška grupacija u Dubrovniku konstantno je bila izrazito protumađarski nastrojena. Iako u mnogim pitanjima frankovački orijentirana, dubrovačka struja ne slijedi Franka u sukobu između Čiste i Starčevićeve stranke prava. Ne napuštajući Franka, dubrovački pravaši prihvaćaju ideju Mile Starčevića o okupljanju Hrvata za akciju kao pravaški otpor Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Osim toga, za razliku od Staderove struje u Bosni, dubrovačka pravaška skupina oko *P C H*, iako vođena od klera, nije identificirala katolicizam s hrvatstvom.

Iako je dubrovačka pravaška struja oko *P C H* sredinom svibnja 1908. pristupila jedinstvenoj dalmatinskoj Stranci prava, nedugo zatim jasno se pokazuje da Ljepopilijev krug ne prihvaća protufrankovački kurs šibenskih pravaša i prodanovaca. Dok osnivačka skupština Stranke prava 14. V. 1908. šutke prelazi preko pravaško-obzoraškog programa iz 1894. pa Monarhiju i ne spominje, krug oko *P C H* već 23. V. 1908. inzistira na programu iz 1894., koji ostvarenje hrvatske državnosti traži u okviru Monarhije. Za razliku od Stranke prava koja pozdravlja aneksiju sa zahtjevom da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom,²¹⁵ dubrovačka struja problemu aneksije

---

²¹⁴ *CH XIX/6* (1909): 3.

²¹⁵ Mirjana Gross, »Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata.« *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 1 (1971): 262.

pristupa *a priori*, tj. aneksiju prihvaća bezuvjetno, bez obzira hoće li se Bosna i Hercegovina pripojiti Hrvatskoj. Nasuprot antifrankovačkom stavu pravaškog vodstva, dubrovački pravaški prvak don Ante Ljepopili u studenom 1908. prisustvuje skupštini Čiste stranke prava u Zagrebu, a zatim 14. studenog iste godine u *P C H* objavljuje frankovački program, koji na temelju apsolutne lojalnosti prema Monarhiji i dinastiji očekuje rješenje hrvatskog pitanja od vrhova Monarhije. Razlike u stavovima između Stranke prava i dubrovačke frankovačke struje naročito su izražene na početku 1909., kada dalmatinski pravaški prvaci pokušavaju stvoriti za vrhove Monarhije nepoželjnu novu Hrvatsko-srpsku koaliciju. S jedne strane pravaški prvaci, u nastojanju da pridobiju Srbe za suradnju i program sjedinjenja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, bili su spremni "ići do 'krajnih granica' što im, po njihovu mišljenju, dopušta hrvatsko državno obilježlje, da, naime, Srbima i Muslimanima obećaju kulturnu i crkvenu autonomiju, a posebno Srbima ravnopravnost ćirilice s latinicom i slobodnu upotrebu srpske zastave uz hrvatsku državnu zastavu".²¹⁶ S druge strane, krug oko *P C H* uporno negira srpsku naciju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Prema tome, dok prvaci dalmatinske Stranke prava don Ivo Prodan i Mate Drinković teže za stvaranjem nove Hrvatsko-srpske koalicije, frankovačka struja u Dubrovniku, u skladu s interesom velikoaustrijskog kruga u Beču, ali i pod pritiskom srpske politike u Gradu, inzistira na projektu protusrpski utemeljenog pravaškog bloka. Nasuprot dalmatinskim pravašima, koji predlažu "ujedinjenje Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Istre i BiH u jedno samostalno hrvatsko državno tijelo" s osloncem na vlastite snage, tj. suradnju hrvatskih sa srpskim i muslimanskim političkim strankama,²¹⁷ grupacija oko *P C H*, poput Čiste stranke prava i klerikalne grupe *Hrvatstvo*, očekuje rješenje hrvatskog pitanja uz pomoć velikoaustrijskog kruga.

Stavovi srpske struje u Dubrovniku prema aneksiji najbliži su stavovima Srpske narodne organizacije u Bosni i Hercegovini. Međutim, dok Srpska narodna organizacija neposredno nakon proglašenja aneksijskog akta samo konstatira promjenu u državno-pravnom položaju Bosne i Hercegovine, *Dubrovnik* istovremeno navodi da se Franjo Josip u svom proglasu stanovništvu pozvao na pravo krune Sv. Stjepana na Bosnu i Hercegovinu.

---

²¹⁶ M. Gross, »Uloga šibenskog pravaštva«: 263, 264.

²¹⁷ M. Gross, »Uloga šibenskog pravaštva«: 263.

POLITICAL PARTIES IN DUBROVNIK AND THE ANNEXATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

PERO DEPOLO

Summary

In the broader context of the 1908 Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina, the author analyzes the attitudes of the leading Croatian political parties - the Croat-Serb Coalition (Hrvatsko-srpska koalicija), the Party of Rights (Stranka prava), and Serbian groups that supported the official Serbian policy - on that matter. In addition to describing Dubrovnik's political milieu at the dawn of the twentieth century, the author highlights some profoundly opposing views concerned with the annexation of Bosnia-Herzegovina which had been proclaimed in the bulletins *Crvena Hrvatska* (CH), *Prava Crvena Hrvatska* (PCH), and *Dubrovnik* by the Croatian Party (Hrvatska stranka) (later to become a coalition), Dubrovnik's Radical Right (Čisti pravaši), and the Serbian Party.

While PCH openly welcomed the idea of annexation, CH, in spite of obvious reservations, truly approved of it. Contrary to the two former bulletins, *Dubrovnik* protested vehemently against Bosnia's annexation. PCH viewed annexation as a step towards the resolution of the Croatian issue in an integral sense, whereas CH considered it a step toward the integration of the South Slavic peoples in the Austro-Hungarian Monarchy. *Dubrovnik's* views, however, differed greatly from the two other political journals because it saw the annexation as a threat to the existence of the Serb nation and the independent position of Serbia. Therefore, as far as this issue was concerned, PCH generally endorsed exclusive Croatism; *Dubrovnik*, Greater-Serbian policy; and CH, South Slav unity.

These considerable discrepancies on the issue of Bosnian annexation result from the diametrically opposed ideological positions of Dubrovnik's

three political currents. The independent organization of the Croatian Party, led by Dr Pero Čingrija, who represented Dubrovnik's upper middle class, saw the resolution of the Croat issue in Yugoslavism - that is, in the unification of the South Slavic nations of the Empire. Dubrovnik's Party of Rights, led by Don Ante Liepopili and representing part of the catholic clergy, the tradesmen, and the artisans of Dubrovnik, approached the Croat issue exclusively within a Croatian framework and dynastic support. The Serbian current, led by the Serbian-Catholics under Dr. Antun Pugliesi, Belgrade's representative in Dubrovnik, advocated the Greater-Serbian idea.